

de Helling's

de ziel van europa

NR 2 · ZOMER 2012 · €8,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

De 'E' uit ABECEDA,
een gedichtencyclus van
Vítěslav Nezval uit 1926,
verbeeldt door danse-
res Milča Nayerová en
ontworpen door Karel
Teige.

De samenwerking tus-
sen deze drie Tsjechen
is een voorbeeld van het
assertieve zelfbewust-
zijn van de linkse avant-
garde in het Europa van
de jaren twintig.

De jonge maagd Europa die zich liet verleiden door een bronstige god is een breekbare dame geworden. Krijgt zij nog enig respect of is het binnenkort met haar levenskracht gedaan? In deze Helling kijken Europeanen in de spiegel van hun ziel en vertellen wat ze daar zien. *Een leeswijzer.*

Er wordt veel over Europa gesproken, deze dagen. Meestal in termen van crises, banken en politieke instituties. Zelf denk ik bij Europa aan heel andere dingen, aan oude Griekse mythes over liefde en dood, aan pleinen en kathedralen, aan volksverhuizingen, oorlogen en revoluties. Maar vooral aan de namen van vele mannen en vrouwen. Sommigen spelen de hoofdrol in al dan niet waar gebeurde verhalen, anderen ken ik alleen door wat zij geschreven of gemaakt hebben, met weer anderen heb ik persoonlijk op een van die pleinen gegeten, gedronken en gelachen. In het politiek-economische project zou de ziel van het oude continent tot uiting moeten komen, maar er lijkt eerder sprake van een kloof tussen beide. Of is dat een vergissing en krijgen we als Europeanen gewoon het bestuur dat we verdienen? Het huidige politieke Europa staat in elk geval op een kruispunt. Het gevaar dat het na de Tweede Wereldoorlog begonnen project een historische curiositeit wordt, is niet denkbeeldig. Zelfs linkse partijen verlaten her en der hun klassieke standpunt van internationale samenwerking als remedie tegen naar geweld en uitsluiting neigend nationalisme, als weg naar 'verzoening tussen de volkeren' en als opening naar de wereld.

Het is tijd voor een bredere blik op Europa. Het is tijd voor een poging om het Europa van de ziel te verzoenen met het politieke Europa. Die poging doen we in dit zomernummer van de Helling.

Zoekende ziel

Waar hebben we het over als we spreken van de Europese ziel? Bij wijze van leeswijzer daarover enkele opmerkingen vooraf. Er bestaan in Europa verschillende definities van het woord 'ziel'. De bekendste is waarschijnlijk de traditioneel christelijke, waarbij de ziel, *Seele, soul, l'âme* (van het Latijnse *anima*) de onsterfelijke essentie van de mens verbeeldt. Die visie ontleent veel aan het oud Griekse begrip *psyche*, dat tegelijkertijd vlinder betekent. De ziel is het fladderende element in ons lichaam waarop we geen grip

hebben. Het lijkt misschien het meest op wat we nu onze 'identiteit' zouden noemen. Dat suggereert dat de ziel datgene in ons is wat altijd hetzelfde is, maar met evenveel recht kun je beweren dat de ziel het meest beweeglijke en veranderlijke van de mens is. Plato stelde dat elke ziel altijd op zoek is naar zijn andere helft, die hij is kwijtgeraakt toen de goden de te machtig geworden mensen in tweeën hakten. Zo gezien is iedere ziel per definitie een zoekende ziel. Het mag dan het wezen van iets of iemand zijn, maar dan toch het onaffe en incomplete wezen. Volgens de Joodse traditie is de *nefesh* het geheel van verstand, gevoel en wil dat samen de mens uitmaakt. In het bijbelboek Genesis wordt die mens geschapen uit zowel stof als adem, en daarmee zijn ziel en lichaam onlosmakelijk verbonden. In de ziel bevindt zich de droefheid en blijdschap, het is de onaanwijsbare plek waar gemijmerd wordt, gedroomd en getobd. Dat doet soms pijn tot in het diepst van de ziel. Het is misschien wel bij uitstek de ruimte waar de mens zich afvraagt waar het met hem naartoe moet.

Die vraag jagen we in deze Helling na, en we doen dat vanuit verschillende plekken in Europa. De vraag naar de 'ziel' staat daarbij voor de vraag naar het levende Europa, dat zowel materieel als geestelijk is (vandaar dat we in dit nummer zowel over de Europese munt als over Socrates schrijven). We duiken in onze herinneringen en dromen, en maken ons daarbij niet al te druk om de onsterfelijkheid van Europa, maar des te meer om haar nabije toekomst. We beschouwen de ziel van Europa als een vloeiend, onaf en ongrijpbaar gegeven. De Poolse dichter Wisława Szymborska schrijft zelfs: "een ziel heb je nu en dan, niemand heeft haar ononderbroken en voor altijd.(...) Maar we kunnen op haar rekenen wanneer we nergens zeker van zijn, maar alles willen weten." (Zie de achterkant van deze Helling.)

Ook de Europese ziel heb je zo nu en dan; niemand kan naar geloven over haar beschikken. Daarom zal er altijd wel onze

kerheid heersen over de vraag wat Europa is. Alleen al geografisch is dat onduidelijk. Europa's grenzen vallen in elk geval niet samen met haar historische grenzen. De Noord-Afrikaan Augustinus heeft een grote invloed op Europa uitgeoefend, net als de stad Jeruzalem. En zo zijn er meer voorbeelden. Wie aan Europa denkt, kan niet anders dan terecht komen in een permanente 'crisis van zekerheden', schreef Jacques Presser in 1963 in zijn boekenweekgeschenk *Europa in een boek*. En daaraan is nog niets veranderd. Wat Presser betreft is deze crisis een zegen: wie niet meer weet waar hij het over heeft als het over Europa gaat, heeft kennis ingehuurd voor inzicht. En dan volgt een Europese canon van grote namen en momenten uit de geschiedenis van het avondland. Nederland is vanaf het begin van haar bestaan met die geschiedenis verweven. Presser haalt een zinnetje aan dat destijds nog in alle schoolboeken stond: "100 voor Christus: de Germanen komen in ons land." De vaderlandse geschiedenis begint met het binnenvallen van Europa in de gestalte van de Germanen. Maar dan is de Europese canon al lang in wording. Die loopt in Pressers overzicht van de oude Grieken en Romeinen via het Karolingische Rijk, toen Europa nog geen afzonderlijke naties kende, naar de inval van de islam met in haar kielzog denkers als Averroes en Avicenna die het begin van de middeleeuwen inluidde en wiens invloed op de Europese ziel volgens Presser wordt onderschat, via de Renaissance en de Verlichting dwars door de Romantiek en de grote oorlogen van de twintigste eeuw naar het heden. Pressers canon is opgebouwd aan de hand van de namen van grote Europese zielen: Dante, Da Vinci, Erasmus – om een greep uit het midden te doen. Een speciale rol krijgt Michelangelo Buonarroti (1475-1564), want bij hem wordt duidelijk wat het selectie criterium van Presser is geweest. Hij noemt Michelangelo een *homo universale*: hoewel hij natuurlijk doordrongen was van de typische geest van de Renaissance, overheerst bij hem uiteindelijk "de bezinning

→ van de Europese mens op de menselijke lotsbestemming, met zijn belasting door schuld, zijn bedreigdheid door het kwaad, zijn gedoemdheid tot de dood." Presser zet het zwaar aan, maar beslissend is dat hij het universele als speerpunt heeft gekozen voor zijn canon. Op zijn lijst staan alleen die Europeanen die wisten uit te stijgen boven hun eigen tijd en die verder keken dan de hun toebemeten ruimte. Zij die nadachten over de mensheid als geheel en die hun blik richten op de gehele wereld, zijn wat betreft Presser de echte Europeanen. De geografische grenzen zijn er om overschreden te worden, evenals de historische en politieke grenzen. Als ik Presser hierin volg, dan is openheid en het – dikwijls vertwijfeld – stellen van vragen over de menselijke conditie, een wezenskenmerk van Europa. Wanneer Europa ophoudt de blik naar buiten te richten, dan raakt het continent hopeloos in zichzelf verstrikt.

De ondefinieerbaarheid en onbegrensdeheid van Europa is daarom een belangrijk gegeven. De strijd over grenzen sneed diep door de Europese ziel: de eindeloze hoeveelheid oorlogen, politieke en religieuze afscheidingen en intellectuele debatten getuigen daarvan.

Groot verhaal

De redactie van de Helling heeft een vraag uitgezonden naar alle hoeken van Europa. Dat was niet de vraag naar het wezen van Europa, maar de vraag naar haar ziel. Uit de teruggekomen antwoorden (soms ook

bleef het stil, erg stil) blijkt dat de ziel van Europa, waargenomen door linkse en groene Europeanen, nog altijd sterk wordt gekleurd door de achttiende eeuw. Veel van de auteurs zijn – wat onzeker geworden – kinderen van de Verlichting en de Franse Revolutie, met een flinke scheut Romantiek. Vrijheid, gelijkheid en solidariteit, dat blijven vooralsnog de grote woorden voor Europa.

Een voorproefje uit het nummer: velen benadrukken in hun bijdragen dat burgers weer het voortouw moeten krijgen: meer democratie, meer ruimte voor directe betrokkenheid en de opbouw van een Europese publieke ruimte. Geen hogere macht bepaalt waar het met ons heen zal, het ligt allemaal open in onze eigen handen. Zo bekenen de meeste auteurs zich tot de permanente geestelijke crisis van Europa als tot een positief uitgangspunt, dat onontbeerlijk is om in vrijheid te leven.

Ook de gelijkheid wordt nog altijd als een opdracht ervaren en is onlosmakelijk verbonden met broederschap. De spanning tussen Beethoven (*alle Menschen werden Brüder*, het Europese volkslied) en Charpentier, wiens muziek de *tune* van het Eurovisiesongfestival leverde, staat symbool voor de spanning tussen universaliteit en particulariteit: de opdracht om het 'superproject' Europa te verbinden met alle Europese regio's, om de lokale talen niet te laten verdwijnen in een uniformerend Engels als *lingua franca* en natuurlijk om de openheid naar de wereld niet te laten opslokken door een populistisch getint nationalisme. Het is overigens wel zorgelijk dat het woord solidariteit meer voorkomt in artikelen uit de periferie van Europa, dan in die uit het centrum. Aan de grenzen van Europa wordt het meest geleden aan het gebrek aan gelijkheid, onderlinge betrokkenheid en vertrouwen.

De roep om een nieuw of vernieuwd 'groot verhaal' klinkt vaak; de schroom daarvoor na de val van het socialisme begint kennelijk af te nemen. Sommige auteurs geloven voluit in de utopie (want dat is het nog steeds) van een gezamenlijk Europa, anderen

houden er met een ijzeren optimisme of de moed der wanhoop aan vast. Om te worden wat het nooit was: een bakermat van vrijheid, gelijkheid en saamhorigheid, is een breuk met een politiek die niet verder denkt dan *business as usual* noodzakelijk, schrijft Dick Boer.

Wie de ziel van Europa zoekt, kan haar dus misschien in Brussel vinden, waar ze zachtjes onder een bureau zit te kreunen over het zoveelste bezuinigingspakket dat daar wordt opgesteld. Misschien ook is ze in Griekenland en begeleidt een oude man die net dakloos is geworden bij de zoektocht naar een nieuw onderkomen. Ze zou ook best op het strand aan de punt van Gibraltar kunnen zitten, wachtend op de bootjes uit Afrika. Als die aankomen helpt ze de wankelende mensen aan land en denkt daarbij terug aan lang geleden, toen ze zelf voet aan de Europese kust zette. Maar misschien is ze moe, de ziel van Europa, en heeft ze zich teruggetrokken in een van de grote bibliotheken in Berlijn om nieuwe moed te vinden. Daar neemt ze het boek *Jeder stirbt für sich allein* van Hans Fallada uit de kast en leest het verhaal van haar vrienden Elise en Otto Hampel, die tijdens het Derde Rijk in Berlijn met hun ogenschijnlijk zinloze verzetsdaden een monument van menselijkheid oprichtten. Op al die plekken zou ze kunnen zijn, de ziel van Europa. Maar gezien de bijdragen in deze Helling is de kans toch het grootst dat ze in de grote zaal van Versailles koket voor de spiegels staat te draaien, mijmerend over haar grote dagen, toen ze de heersers van dit paleis onttroonde. Delacroix heeft het later zo gloedvol geschilderd: ze voerde met ontblote borst het Franse volk aan, al roepend: Vrijheid! Gelijkheid! Broederschap!.. Lang zal ze in Parijs niet blijven, schat ik. Gezien haar diep ingesleten onrust en opstandigheid kan ze zich elk moment losrukken van haar eigen spiegelbeeld en op zoek gaan naar nieuwe verhalen en nieuwe hoop. Want ze weet dat het er nu op aankomt, Europa.

14 april 1967: Beeldhouwer Carel Kneulman bekijkt samen met stadsbeeldhouwer Hildo Krop zijn in brons gegoten beeld "De Europeanen", dat tegenover het Concertgebouw is onthuld. De ruim 3 meter hoge surrealistische groep moet uitdrukking geven aan de spanningen, waaraan de Europese mens in deze tijd onderhevig is. Foto Peter van Zoest (ANP)

Wereldgeschiedenis en vakantieeliefdes: de ontwerper van de Helling ging een jaar na de val van de Berlijnse muur op reis met Interrail.

Mark Schalken: "Zoltan (rechtboven) in Budapest wilde niet langer bij zijn ouders wonen en sliep daarom op het kantoor waar hij werkte. Hij had een matrasje onder zijn bureau, ik een argwanende pensionhouder. Hoe konden wij onbespied samenzijn?"

de Helling

NR 2 · ZOMER 2012 · € 8,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

de Helling
7
zomer 2012

‘Een ziel heb je nu en dan’³

Leeswijzer bij deze Helling — Erica Meijers

Niet meer bang zijn⁸

Wat bezielt Europa — Dick Pels

De waarheid over Europa¹²

In gesprek met Socrates — Daniel Cohn Bendit

Is Europa te redden?¹⁶

Eigenbelang regeert — Kristóf Szombati

Eurofonie²⁰

Is het Europese ideaal nog hoorbaar? — Cas Smithuijsen

Kwetsbaar en wreed²²

Drie films uit het hart van Europa — Joost Vormeer

Het meertalige Europa²⁶

De vreemde wereld van de ander — Benoît Lechat

Vertrouwen in de burger²⁸

Versterk de Europese democratie — Jos van Dijk

Een munt zonder ziel³⁰

Hoe de politiek buiten spel kwam — Rens van Tilburg

Wie en waar is de ziel van Europa?³⁴

Acht korte bijdragen van: Christoph Keller (CH), Eva van de Rakt (D/CZ), Pepijn Vloemans (NL),

Oyvind Strømme (N), Ingeborg Visscher (NL), Kostas Loukeris (GR), Judith Sargentini (NL/B), Dick Boer (NL)

BEELD

Hristina Tasheva: *Letters to my mother* 1, 16-17 en *Statistic figures*: 15, 18-19

Kunstenaars op reis door Europa: Esther Kokmeijer, Tjerk Ridder, Bruno van Elshout, Jonmar van Vlijmen: 32 -41

Caribische kunst: 46-47

RUBRIEKEN

Verder surfen 42 — Bureau de Helling 44 — Menno Hurenkamp uit Moskou 45

Een beter dagelijks leven voor iedereen
Dat is ons uitgangspunt.

COLOFON

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur
Jaargang 25 · nr 2 · zomer 2012

Losse nummers: € 8,50

Jaarabonnement: € 32,50

Jongerenaanbesteding (t/m 27): € 16,50

Gironummer: 6990899 i.n.v. tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen

worden automatisch voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-01 19

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Marius Ernsing

Aeilzel Griffioen

Heleen de Jonge van Ellemeet

Herman Meijer

Farid Tabarki

Rens van Tilburg

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Raddraaiër

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.bureaudehelling.nl (> 'tijdschrift')

niet meer

Nooit meer oorlog: dat was vanaf het begin de ziel van de Europese eenwording. Inmiddels heeft Europa dringend behoefte aan een nieuw groot verhaal. Is 'nooit meer oorlog' achterhaald, of kan herinterpretatie en herformulering voor nieuwe bezieling zorgen?

De muntcrisis heeft Europa in het hart van de nationale politiek gebracht. Europa leeft in dit crisisbewustzijn als nooit tevoren: Europese politiek is meer dan ooit binnenlandse politiek. De recente Franse, Griekse en Duitse verkiezingen raakten ons direct: ze werden een beetje onze verkiezingen. Dezelfde paradox werd zichtbaar na het 'nee' van 2005. De referendumuitslag heeft het debat over Europa intensiever gemaakt, waardoor we allemaal een beetje meer Europeaan zijn geworden. Luuk van Middelaar heeft gelijk: in plaats van een renationalisering van de Europese politiek, is er eerder sprake van een Europeanisering van de nationale politiek (*NRC Handelsblad* 10.12.11).

Europa zal in elk geval een belangrijke inzet zijn van onze parlementsverkiezingen van 12 september. Die werden door Wilders meteen *geframed*: kiezen we voor Henk en Ingrid, voor onze eigen democratie, of voor de ongekozen eurocraten uit de superstaat Brussel en hun Griekse vriendjes? Nederland moest weer baas worden in eigen huis, in eigen land, terug naar de gulden, en geen cent meer over hebben voor luie Grieken en overlastgevende Polen.

'Voor Europa of voor Nederland?' Dat is een valse keuze voor ieder die erkent dat ze onafscheidelijk zijn geworden (Nederland ligt onherroepelijk in Europa) en die Nederland Europees en Europa een beetje Nederlands wil maken. Maar daarvoor is het nodig dat het verhaal van Europa opnieuw wordt verteld. En dat moet een Groot Verhaal zijn, dat de politieke fantasie prikkelt en nieuwe politieke passies wekt.

Belofte

Het Europese project heeft nieuwe bezieling nodig. Maar volgens Fortuyn en zijn populistische nazaten kan er van Europa geen bezieling uitgaan, omdat het geen ziel heeft (Fortuyn 1998). Anders dan een natie als Nederland, bezit Europa geen gemeenschappelijke cultuur en identiteit; er bestaat niet zoiets als een Europees volk, dus zijn ook een Europese democratie en Europese sociale solidariteit ondenkbaar. Dat is de bezwering van zowel rechtse als linkse eurosceptici, van Wilders en Bosma tot Marijnissen en Cuperus.

Maar wanneer we de ziel niet opvatten als een objectieve essentie, maar als een ideale staat, een normatieve belofte, is er geen voorafgaande culturele, linguïstische of emotionele eenheid nodig voor de permanente scheppingact die Europa is. De Europese burger en de Europese democratie kunnen ook worden gevormd door een gezamenlijke politieke wil, volgens de logica van de zichzelf vervullende voorstelling. *Wij zijn Europa*, luidt de titel van het recente manifest van Beck, Cohn-Bendit, Habermas en andere Europese

intellectuelen. De negatieve bezwering van de Rattenvanger van Hamelen moet wijken voor de positieve van de Baron van Münchhausen.

Dat Europa een dergelijk visioen nodig heeft, wordt de laatste tijd van verschillende kanten bestreden, en niet alleen door populisten. Vóór Fortuyn namen liberalen als Bolkestein al afstand van verderstreckende idealen voor een politieke unie: Europa moest zich terugtrekken op pragmatische kerntaken als het onderhoud van de gemeenschappelijke markt, de handelspolitiek en het mededingingsbeleid. Europa moest niet langer worden gezien als een verheven doel, maar als een zakelijk middel om economische welvaart en groei te garanderen.

Ook Bolkesteins partijgenoot Rutte nam in zijn Popperlezing van september 2011 afstand van de Europese Unie als Groot Verhaal, met name van het verhaal van duurzame vrede op een door oorlogen verscheurd continent. 'Nooit meer oorlog' was de zin van Europa geweest voor de oorlogsgeneratie en haar kinderen. Maar nu was de Unie volgens Rutte in een andere ontwikkelingsfase gekomen, waarbij een meer bescheiden boodschap en een meer realistische taakopvatting paste. Daarin stonden welvaart en groei centraal 'in plaats van de ideologische grondtoon over Europa als verheven project'. Het ging erom zichtbaar te maken wat Europa concreet opleverde in termen van welvaart en bestaanszekerheid, niet om Europa voor te stellen als een 'verheven ideaal'.

Eurocentrisme

We horen de laatste tijd vaker dat 'nooit meer oorlog' als morele missie voor Europa een achterhaalde gedachte is. Zo schreef Paul Scheffer onlangs dat de euro niet langer kon worden gerechtvaardigd door te zinspelen op of te dreigen met terugkeer van oorlog, zoals zowel Bondskanselier Merkel als Raadspresident Van Rompuy leken te doen. Die kortsluiting tussen munt en vrede leek hem een soort 'chantage met goede bedoelingen'. Een nieuwe verbeelding van Europa en een nieuwe rechtvaardiging van de Europese integratie moesten volgens hem beginnen bij de verschuivende machtsverhoudingen in de wereld.

Het 'nooit meer oorlog' was in feite een vorm van eurocentrisme: het richtte de blik naar binnen, terwijl een wezenlijk motief voor integratie juist buiten het continent lag, in de uitdaging van landen als China en Brazilië. Europa was volgens Scheffer 'de enige schaal om een eigen samenlevingsmodel vorm te geven in de wereldeconomie'. Economische integratie was daarbij niet denkbaar zonder politieke integratie. Openheid (het slechten van grenzen) moest gepaard gaan met het trekken van nieuwe grenzen, zodat Europa ook bescherming bood en kon uitgroeien tot een veiligheidsgemeenschap (*NRC Handelsblad* 14.1.12).

Inderdaad: de herinnering aan wat wel de 'Europese burgeroorlogen' is genoemd, volstaat niet langer om het project Europa verder te dragen. Maar dat betekent niet dat we moeten terugvallen op een zuiver utilitaire, pragmatische calculatie van kosten en baten à la Bolkestein en Rutte. Europa is meer dan een welvaarts- en groeimachine: het is ook een beschavingsideaal. Beschaving is het zoveel mogelijk uitbannen van geweld, wreedheid, intimidatie en verne-

bang zijn

dering uit de samenleving. In dit opzicht is de vredesdroom van de Europese stichters geenszins uitgeput en achterhaald. 'Nooit meer oorlog' kan in plaats van een terugkijkende waarschuwing ook een vooruitblikkende projectie zijn. Inderdaad: een zichzelf vervullende voorspelling. Als we 'nooit meer oorlog' verbreden naar idealen als geweldloosheid, compassie, tolerantie en vrijzinnig debat, ontstaat er een directe continuïteit tussen de missie van Monnet en het visioen van een sociaal en veilig Europa zoals dat wordt verdedigd door Scheffer.

Beschaving wil zeggen dat het recht van de sterkste wijkt voor het recht van de zwakste. Dat geweld wordt vervangen door de wet, was ook voor Monnet de kern van de beschaving (Mak 2012, 14). Om het anders te formuleren: beschaving wil zeggen dat angst wordt vervangen door vertrouwen. Het Europese project kan worden beziel met de droom en de hoop dat een samenleving mogelijk is die zoveel mogelijk is bevrijd van politieke, economische, culturele, seksuele en psychologische angst. Die het geweld in al zijn vormen heeft gedempt en ingeruild voor sociale veiligheid, gelijkwaardigheid tussen mensen en democratisch vertrouwen.

Zo lang is het overigens niet geleden dat er nog oorlog was in Europa. Dat Europa al meer dan 65 jaar geen oorlog heeft gekend is maar ten dele waar, als we beseffen dat de (hopelijk laatste) Balkanoorlogen pas in 1999 werden beëindigd. 'Srebrenica' is ook voor Nederland een verlaat oorlogstrauma geworden: de heropvoering van een verschrikking zoals de Tweede Wereldoorlog die in overvloed kende. Als we een iets ruimere blik aannemen: aan het politieke geweld van de rechtse dictaturen in Griekenland, Portugal en Spanje kwam pas midden jaren zeventig een einde; de dreiging van de Koude Oorlog hield op in 1989 met de val van de Berlijnse Muur en de hereniging van de beide Duitslanden. Het was eigenlijk pas gisteren dat in de DDR de ene helft van de bevolking de andere bespioneerde en zo nodig aangaf bij de autoriteiten. De overgang van de communistische dictaturen naar volwaardige democratieën werd pas bezegeld door de toetreding van de meeste Oost-Europese landen tot de Unie in 2004 en 2007.

Geweld uitbannen

In plaats van aanleiding te geven tot politieke nostalgie (of politieke chantage) kan het 'nooit meer oorlog' van de Europese grondleggers dus ook het startblok vormen voor een offensieve politieke verbeelding, die de Europese vrede en beschaving wil verdiepen en verbreden, en deze met enige trots (maar ook schaamte over het imperialistische verleden) voorhoudt aan de rest van de wereld. Dat enkele Europese generaties aan den lijve geen oorlog hebben gekend, plaatst hen (ons) in een geprivilegieerde uitzonderingspositie, niet alleen tegenover alle generaties vóór 1945, maar ook tegenover de dagelijkse werkelijkheid in de rest van de wereld. Ook daarom oefent de Europese Unie een enorme aantrekkingskracht uit op grenslanden en naburige regio's: een uitstraling die niet alleen economisch en politiek, maar zeker ook cultureel en moreel van aard is.

Die verbreding van de oude vredesmissie van Europa kan inspiratie putten uit het denken van de Belgische soci-

alist Hendrik de Man. De auteur van het beroemde Marx-kritische boek *De psychologie van het socialisme* (1926) vond geen betere psychologische formule voor het socialisme dat hij beleed dan 'overwinning van de sociale angst'. Nadat de 'angst voor de staat' was verdwenen door de vestiging van de liberale democratie, zou ook de economische angst worden weggenomen door de sociale beteugeling van het kapitalisme. De hoop van cultuursocialisten als De Man was dat in het spoor hiervan ook de culturele en psychische angst zou verminderen: de angst voor het onbekende en afwijkende, voor andersdenkenden, voor vrijzinnigheid en vrijdenkerij. Een belangrijk onderdeel hiervan was de bevrijding van het juk van de traditionele angstreligies en hun even dogmatische tegenhangers, de grote seculiere politieke ideologieën (zoals het marxisme). Aan het einde van dit proces zou een mensheid staan die zou zijn 'bevrijd van de angst en dus van alle vormen van macht als geweldpleging'.

Dat is een grootse, visionaire politieke opdracht: te zorgen dat mensen niet meer bang zijn, voor elkaar en voor zichzelf. De top tien van landen waar burgers het meeste vertrouwen hebben in elkaar en hun instituties wordt vooral bevolkt door Europese landen, met de Scandinavische landen en Nederland in de top vijf. Niet toevallig zijn dat ook de landen waar de grootste sociale gelijkheid heerst en individuen de beste kansen hebben om, ongeacht hun herkomst, sociaal te stijgen en zichzelf te ontwikkelen. De angst uit de mensen halen: dat is een van de belangrijkste voorwaarden om ze zelfstandig, zelfverzekerd, dus vrij te doen zijn. Veiligheid is een voorwaarde voor vrijheid. Menselijke waardigheid veronderstelt een leven zonder angst.

De beschavingsopdracht van Europa zou dus kunnen zijn om het geweld in al zijn vormen (politiek, economisch, cultureel, psychisch, seksueel, verbaal, symbolisch) zoveel mogelijk te verbannen uit de samenleving. Die opdracht is immens. De schulden crisis heeft laten zien dat Europa nog veel te weinig weerbaar is tegen het structurele geweld van de kapitalistische economie, en vooral tegen de overmacht van wat De Man de 'geldmuur' noemde. Ook Geert Mak wil dat we 'Europa terugveroveren op het geld'. Het recht van de economisch sterkste stort nu veel burgers, vooral in de zuidelijke Uniestaten, in armoede en toekomstangst. Europese beschaving is ook Europese solidariteit. De muntunie moet worden geaccepteerd als een politiek mechanisme dat de welvaart herverdeelt van rijk naar arm en dat overal in Europa voor alle burgers zoveel mogelijk gelijke kansen schept.

De tirannie van de markt moet door de politiek worden beteugeld, maar de politiek vervalt zelf gemakkelijk tot tirannie. Net als de economische angst is de angst voor de staat nog lang niet verdwenen. De Europese democratie heeft een populistische, proto-totalitaire trek die zich tegenwoordig niet langer uit in de naakte repressie van fascistische of communistische eenheidsregimes, maar in het zachte geweld dat wordt uitgeoefend door de democratische meerderheid. Het Italië van Berlusconi was en het Hongarije van Orbán is een voorbeeld van autoritair regeringspopulisme dat zich bezondigt aan breidelings van de persvrijheid, inperking van de democratische machtenscheidingen en van schoffering van diegenen die niet tot de nationale gemeenschap worden

gerekend. Vrijwel alle Europese landen kennen populistische partijen die openlijk een autoritaire meerderheidsstrategie voeren en de politieke zeden verruwen met hun absolutistische gelijkhebbij. Beschaving betekent ook dat het verbale en symbolische geweld (het haatzaaien) zoveel mogelijk uit het democratische debat wordt geweerd, zonder de vrijheid van meningsuiting zelf geweld aan te doen.

Ironie

De Europese populisten zijn ook degenen die het gretigst inspelen op de angst voor de vreemdeling en voor het verlies van de eigen, nationale cultuur en identiteit. Jens Stoltenberg, premier van een Europees land dat (nog) niet tot de Unie behoort, gaf na de moordpartij van Breivik indrukwekkend uiting aan de Europese waardencanon door te benadrukken dat zijn land zich niet liet gijzelen door angst (voor terreur, voor de ander) maar op Breiviks provocatie zou antwoorden met méér democratie, humaniteit, tolerantie en openheid. Eerder zagen we al hoe de Spanjaarden en de Britten beheerst en waardig reageerden op de aanslagen in Madrid in 2004 en in Londen in 2005.

De Europese beschaving ondermijnt ook in andere opzichten de angst voor de ander, bijvoorbeeld door op te treden tegen het seksueel-culturele geweld dat door mannen tegen vrouwen en door macho's tegen homo's wordt gepleegd. Sinds de affaire Buttiglione, waarbij de door Italië voorgedragen eurocommissaris door het Europees Parlement werd gewraakt vanwege zijn ultraconservatieve denkbeelden, is er sprake van een waar beschavingsoffensief, dat de emancipatie van vrouwen en homo's in verschillende landen stappen vooruit heeft gebracht.

Opmerkelijk is de 'normalisering' van een land als Polen, dat nog niet lang geleden gebukt ging onder het nationalistisch-conservatieve regime van de gebroeders Kaczynski. Onder de pro-Europese liberale coalitie van Donald Tusk leidt de *Gay Pride* in Warschau niet langer tot ernstige ongeregeldeheden, zoals onlangs nog wel in Zagreb en Belgrado. Dit jaar werd de optocht in de laatste stad verboden uit vrees voor geweld (vorig jaar vielen er bij door rechtsextremisten aangewakkerde onlusten meer dan honderd gewonden). Naar aanleiding daarvan drong Brussel er bij Servië net als bij Kroatië op aan om de rechten van homo's te beschermen als het tot de Unie zou willen toetreden. Overigens zou Servië

nooit de oorlogsmisdadigers Milosevič, Karadžić en Mladić naar Den Haag hebben uitgeleverd zonder de verlokking van het lidmaatschap van de Europese Unie.

In deze en andere feiten toont Europa zich als een geweldige civilisatiemacht die niet alleen – een unicum in de wereldgeschiedenis – zowel de hete als de koude oorlog tussen de staten op haar grondgebied heeft overwonnen, maar in het verlengde daarvan ook bezig is zachtere vormen van geweld te onderdrukken en te vervangen door democratische tolerantie en wederzijds respect. Behalve in de toetredingslanden is die civiliserende invloed duidelijk voelbaar in de zuidelijke en oostelijke grenszones van Europa: in de Mediterrane Unie en het Oostelijk Partnerschap.

De verleiding van Europa is niet alleen die van ongekende materiële welvaart, maar ook die van vrijheid, individualisme, pluraliteit, kansengelijkheid en sociale bescherming – de *pursuit of happiness* die ook de Amerikaanse *founding fathers* voor ogen zweefde. De ziel van Europa is het voor-

Twee installaties uit een recente expositie in SMART Project Space (zie www.smartprojectspace.net).

De video-installatie **East Side Story** van de Kroatische Igor Grubić is gebaseerd op het geweld tegen homo's tijdens de Gay Prides in Belgrado

uitzicht op deze sociale vrijheid. Zij is geen heilige graal die ergens in de historische diepte verborgen ligt, maar een bezielende droom die Europa schept door zichzelf waar te maken. De Europese identiteit vormt geen gesloten eenheid, maar koestert de verschillen en de dissensus tussen verschillende culturen en perspectieven. Daarnaast wordt zij getekend door de ironie, door 'het lachen van Europa om zichzelf' (*Die Zeit* 3.5.12). Dit ontwapenende lachen, deze vrijzinnige houding van zelfrelativering en zelfkritiek, doet alle geweld op den duur verdampen.

'Overwinning van de sociale angst': die formule van de aarts-Europeaan De Man kan de Europese gedachte nog steeds bezielen. Het geweld in al zijn vormen verbannen uit de wereld, te beginnen in Europa. Dat is de passie, de realistische utopie waarmee Europa de wereld opnieuw kan veroveren.

=

Literatuur

U. Beck, D. Cohn-Bendit e.a., *Wij zijn Europa*, mei 2012: www.manifest-europa.eu.

Pim Fortuyn, *Zielloos Europa*. Utrecht: Bruna 1998.

Geert Mak, *De hond van Tišma. Wat als Europa klap?* Amsterdam: Atlas/Contact 2012.

Hendrik de Man, *Massa en leiders*. Arnhem: Van Loghum Slaterus 1932.

Mark Rutte, 'Bij de les blijven met Popper': www.rijksoverheid.nl/

(2001) en Zagreb (2002). Op het rechterscherm is het straatgeweld te zien, links de verbeelding ervan door een dansgroep uit Zagreb. Grubić wil zo waarschuwen tegen het gevaar dat extreme nationalist, bij gebrek aan een externe 'etnische' vijand, zich richten tegen minderheden in eigen land.

Middlemen

van Aernout Mik toont hoe een effectenbeurs in een economische woestijn veranderd. Hoewel gemaakt in 2001, lijkt het beeld regelrecht afkomstig van een beursvloer van de afgelopen jaren. (z.o.z.)

De Waarheid

De Griekse denker Socrates zag zichzelf als vroedvrouw die door het stellen van vragen de waarheid vond. Wat is de kern van de Europese crisis? Die ligt juist in de afwezigheid van één waarheid. De oplossing begint bij de aanvaarding van een meerduidige identiteit.

Vanmiddag liep ik wat te wandelen in de tuin van uw universiteit [in Athene, red.] en kwam daar tot mijn grote verrassing oog in oog te staan met een van uw verre voorouders, iemand wiens internationale reputatie moeilijk te overschatten is. De grote Europese denker die mij tegemoet kwam, was niemand anders dan Socrates. Hij nam me bij de arm en begon een gesprek, alsof we oude vrienden waren.

Socrates : "Dany, zou je me kunnen zeggen wat al die opwinding in Europa te betekenen heeft? Is het de razernij van een enthousiaste menigte of de chaos van een paniekgolf? Vanuit mijn verre positie lijkt het meer op dat laatste."

Dany : "Mijn beste Socrates, je weet zonder twijfel dat de Europese Unie door de diepste crisis sinds haar oprichting gaat. Misschien heb je iets gemerkt van de storm die volgde op het failliet van de Amerikaanse investe-

ringsbank de Lehman Brothers in 2008? Dat was het begin van een mondiale explosie van de financiële wereld, die vervolgens ook de economie in het verderf stortte."

Socrates : "Natuurlijk! En ik heb gehoord dat mijn land verantwoordelijk wordt gehouden voor de ondergang van de Europese munt en dat ze haar partners mee in de afgrond zou hebben gesleurd. Maar ik vraag me wel af waarom de regeringsleiders en de Europese regering meer dan twee jaar gewacht hebben voor ze reageerden. Misschien kun je me helpen de waarheid van deze crisis te vinden."

Dany : "Je hebt vast al begrepen dat na jou ook andere filosofen de 'onttovering van de wereld' hebben uitgeroepen. De metafysische waarheid die jou zo dierbaar was, bleef niet overeind onder de bijtende kritiek op de 'achterwerelden', om een begrip van je 'vijand' Friedrich Nietzsche aan te halen. Je zult je dus genoeg moeten nemen met

over Europa

een andersoortige majeutische [Grieks voor voedvrouwen, EM] methode dan de jouwe en aanvaarden dat de waarheid in de loop van de tijd complex is geworden. Op dezelfde manier als jijzelf ook deed toen je de wereld aan het denken zette met je 'Ik weet dat ik niets weet', zou ik nu willen zeggen dat de waarheid van deze crisis juist de afwezigheid van één waarheid is. Met andere woorden: de waarheid van deze crisis is haar meerduideligheid.

Onze landen hebben in korte tijd grote veranderingen ondergaan waar ze niet altijd mee konden omgaan. In onze post-industriële samenlevingen hebben we een hoog welvaartsniveau bereikt, maar dat is ten koste gegaan van de arme landen, ons ecosysteem en de politieke en sociale gelijkheid. Eeuwenlang bracht Europa de wereld het beste, maar ook het slechtste. Vandaag hebben we in die ontwikkeling een kritiek moment bereikt. De strijd tegen ongelijkheid en armoede is nog lang niet gewonnen. Het woord crisis verwijst inmiddels naar vele verschillende crises, die zich gelijktijdig voordoen: energiecrisis, voedselcrisis, klimaatcrisis, financiële crisis, economische en sociale crisis, legitimiteitscrisis.... Deze crises vormen een onontwarbare kluwen en hebben er op verschillende manieren voor gezorgd dat de Europese Unie zich in de huidige situatie bevindt."

Nieuw verhaal

Socrates : "Maar ik heb begrepen dat de verslechtering van het klimaat zelfs het voortbestaan van de planeet bedreigt. Waarom richt de Europese Unie zich dan niet op een groene economie en heeft China op dit terrein de leiding genomen? De Europeanen hebben de neiging om groei en ecologie als een tegenstelling te beschouwen. Bij ons in Griekenland worden de programma's ter bescherming van het milieu wegbezuinigd! In plaats van te investeren in duurzame ontwikkeling en kennis, storten de Europeanen zich in een recessie die hun Unie kan doen imploderen. Dat bedroeft me des te meer omdat de Europeanen ooit als eerste pleitten voor milieumaatregelen."

Dany: "Zeer scherpzinnig! Je hebt twee fundamentele dingen begrepen. Ten eerste dat het volkomen kunstmatig is om de crises los van elkaar te zien. Wanneer we geen relatie leggen tussen de economische en ecologische problemen, zullen we nooit een oplossing vinden. Maar op dit moment gaan de Europeanen precies de verkeerde kant uit. In plaats van zich te verenigen om hun belangen en waarden in de wereld te verdedigen, trek-

ken ze zich terug. De enige reden waarom we vandaag de dag niet zonder de Europese Unie kunnen, is dat zij als enige de mogelijkheid kan scheppen om ook in de eenentwintigste eeuw politiek te handelen op basis van democratie en sociale rechtvaardigheid. Het zou naïef zijn om te geloven dat als we niets doen, de situatie in elk geval zo blijft als hij nu is. Het angstaanjagende van onbeweeglijkheid in de politiek is niet alleen dat zij iedere vooruitgang verhindert, maar dat ze bovendien leidt tot een verlies van verworvenheden.

Men vertelt ons dat Europa Amerika niet is en dat de gedachte aan een federale Europese staat absurd is. Men vertelt ons dat een publieke Europese ruimte een hersenspinsel is, omdat de Europese burgers in de eerste plaats Grieken, Italianen, Fransen, Zweden, enzovoort zijn. Volgens mij is het een dwaasheid om individuen een eenduidige identiteit op te leggen. Maar dergelijke redeneringen maken wel duidelijk dat de Europese staten de complexe identiteit, die het delen van soevereiniteit nu eenmaal met zich meebrengt, nooit echt hebben kunnen aanvaarden. Ik beweer niet dat het gemakkelijk is! En ik pretendeer ook niet dat we van de ene dag op de andere de politieke rijpheid zullen hebben om een beleid te voeren dat recht doet aan onze verantwoordelijkheid voor de hele mensheid. Maar we moeten absoluut zien uit te stijgen boven de huidige Europese werkelijkheid van 28 regeringen die maar wat aan modderen, van leiders die wisselen op het ritme van de nationale verkiezingen en van misverstanden over de taken van de Europese Unie. Het is toch te gek, Socrates, dat ondanks het grote gewicht dat de Unie heeft gekregen door al zijn uitbreidingen, de afzonderlijke staten zich nog steeds beschouwen als kleine, open economieën die met elkaar concurreren. Dat komt omdat ze zowel op individueel als op collectief niveau blijven vasthouden aan de grote illusie van de absolute soevereiniteit, een heroïsche geschiedenis en een nationale bestemming. Ze zijn niet in staat om de half miljard inwoners van het continent als een geheel te zien. Ze blijven blind voor de rijkdom van het continent als de eerste mondiale markt en voor de grote veerkrachtige economie die ze met elkaar vormen. De 'mooie leugen' die je in Plato's *Republiek* beschrijft, werkt helaas dermate goed dat het ons maar niet lukt om ervan af te komen, nu ze eenmaal van de mensen bezit heeft genomen. Dus vraag ik me af: waardoor kunnen we die mooie leugen – die niet meer werkt – vervangen? En vooral: hoe? Het grote verhaal over oorlog en vrede bestaat nog steeds, maar zijn betekenis neemt af. Op welk Europees verhaal

kunnen we ons beroepen? Op welke nieuwe Europese mythe? Of moeten we helemaal niet zoeken naar zo'n nieuwe *narrative*, zoals de Angelsaksen zeggen, maar juist een beroep doen op de onttoverde rede en de democratische rijpheid van onze Europese samenlevingen? Ik heb het antwoord op deze vraag nog niet, moet ik toegeven. Wat dat betreft beschouw ik me als je leerling, Socrates : 'Ik weet dat ik niets weet!'

Neoliberale religie

Maar je hebt wel uitstekend begrepen dat de Europese regeringen het belang van groei en banen uit het oog lijken te verliezen, terwijl dat onmisbaar is voor het welzijn van hun eigen inwoners. Sommige sociologen hebben beweerd dat Europa de enige beschaving is die zich van religie zal emanciperen, maar zo eenvoudig is het niet. Afgezien van het feit dat er nog steeds confessionele gebruiken in zwang zijn, kun je ook constateren dat het historische monotheïsme en de klerken van weleer inmiddels de gestalte van een nieuw orakel hebben aangenomen. Onze economieën zijn net zo 'helderziend' als de profetes Pythia in jouw tijd was en hun woorden hebben net zo veel gezag. En dat terwijl het toch voor iedereen zichtbaar is dat het huidige economische neoliberale model zijn tijd heeft gehad. Hoewel niemand kan ontkennen dat budgettaire discipline onontkoombaar is om de hoge staatschulden te verminderen, moeten we niet vergeten dat die schuld in de eerste plaats is ontstaan door de hoge verliezen van het financiële systeem sinds 2007. Anders gezegd: de schulden van de financiële sector zijn heimelijk aan de burgers van de betrokken landen overgedragen. De herstructurering van onze economieën is daarom dringend noodzakelijk geworden: juist een Europese obligatiemarkt zou de financiering daarvan kunnen garanderen. En zoals onder andere de Chinezen en enkele Europese landen (waaronder Duitsland) begrepen hebben, biedt de groene economie een reële mogelijkheid om een andere vorm van groei te lanceren en banen te scheppen. Ik kan het niet vaak genoeg herhalen: bezuinigen alleen leidt niet tot duurzame groei. En die is nodig om armoede en ongelijkheid te bestrijden. Socrates, heb je enig idee van de schade die deze neoliberale 'religie' aanricht? In Frankrijk bijvoorbeeld wordt 'groei' aanbeden als het hemelse manna dat ons gegeven wordt door alleswetende en almachtige markten, als beloning voor de inspanningen van de natie. De protestantse ethiek is geseculariseerd, maar het is nog steeds hetzelfde discours. En hoewel de rijkdom in de periode van 1974 tot

14 De Waarheid over Europa

2005 in Frankrijk is verdubbeld, is in dezelfde periode de werkloosheid geëxplodeerd en de armoede licht gestegen. Maar in plaats van het huidige problematische economische model aan te pakken, perken de meeste wereldleiders liever de rechten en sociale verworvenheden in, onder het voorwendsel van de verbetering van hun internationale concurrentiepositie. De logica van het offers brengen is een schijnoplossing. Niet alleen omdat ze de sociale rechtvaardigheid aantast, maar ook omdat ze uitgaat van een verkeerde economische berekening. Door de sociale bescherming te reduceren, tast je namelijk het immuunsysteem van de economie aan. Je berooft deze immers van de mogelijkheden om in tijden van crisis schokken op te vangen. Alleen al in Engeland leven 600.000 kinderen in armoede. En ze worden steeds armer. Is dat ons samenlevingsideaal? Er staat kortom veel, zeer veel op het spel. De fatalistische visie van de huidige markteconomie loopt uit op gewelddadig economisch gedrag en op een samenleving die is overgeleverd aan wanhoop.”

Socrates : “Wanneer ik je goed begrijp, wordt de afwezigheid van Europese eenheid op dit moment door de Europeanen duur betaald; in het bijzonder wordt nu de rekening gepresenteerd van het gebrek aan solidariteit in Europa. Alle redeneringen tegen de inmen-ging van de Europese Unie in de lidstaten zijn in feite vergiftigd. De idee van de staatssoevereiniteit is bezig een nieuwe staatsgodsdienst te worden.”

Dany : “Mijn beste Socrates, je zou mijn gedachten niet beter hebben kunnen samenvatten. De eurocrisis heeft zo uit de hand kunnen lopen omdat we niet hebben willen inzien dat een gezamenlijke munt geen enkele toekomst kan hebben zonder een gezamenlijk economisch, fiscaal en budgetair bestuur. De Europese unie is in feite de *conditio sine qua non* geworden voor politiek handelen in de eenentwintigste eeuw. Alleen zij heeft de juiste maat om de economische en financiële globalisering in de richting van een duurzame mondiale, sociale en ecologische ontwikkeling te sturen. Sommige mensen zullen zeggen dat de-mondialisering mogelijk is, en dat een terugkeer naar de vaste grond van de natie staat de enige weg is voor de Europeanen. Niets is minder waar. Zoals verschillende van je illustere collega's hebben opgemerkt, bestaat de mens alleen omdat en voor zover hij zich verwerkelijkt. En dat is precies wat populistten van allerlei slag proberen te verhinderen. Totalitaire ideologieën, ideeën gebaseerd op angst en uitsluiting, zeg maar

het plan B van de politiek, de mythe van een gede-mondialiseerde wereld, eurosceptici en allerlei andere vormen van politiek bedrog: het zijn allemaal strategieën tegen deze ‘verwerkelijking’. Dergelijke methodes dwarsbomen de bloei van de samenleving en de ontplooiing van individuen. Uiteindelijk leiden ze tot onmacht. De erkenning dat de mondialisering nu eenmaal onze werkelijkheid is, betekent dus allereerst een ferm ‘nee’ tegen al deze vermijdingsstrategieën, die ertoe leiden dat we de grip op de werkelijkheid verliezen. De volgende stap is een zoektocht naar de instrumenten die ons helpen op een goede manier in de wereld te interveniëren. Niemand zal ontkennen dat de natie staat in de geschiedenis grote betekenis heeft gehad. Maar de wederzijdse afhankelijkheid tussen staten als gevolg van de mondialisering, heeft haar betekenis voor altijd teniet gedaan. Het is uitermate zorgelijk dat nationale regeringen weigeren om de bevoegdheden van de Europese Unie drastisch uit te breiden, omdat alleen de Unie op een effectieve manier in de huidige wereld kan optreden. Nationale soevereiniteit is een lege huls geworden. Hoelang zullen de staten zich nog aan haar vastklampen?”

Tegengif

Socrates : “Het lijkt erop dat de Europeanen weer terugvallen op hun stoïcijnse voorouders. Zoals je weet, leefde ik ten tijde van de Atheense democratie. Maar voor de filosofen na mij in de Hellenistische tijd was het vrijwel onmogelijk de stad te ontwikkelen. Het gevolg was dat hun denken zich naar binnen keerde. Deze houding is prachtig weergegeven door een van mijn beroemdste opvolgers, Hegel. In zijn *Fenomenologie van de geest* merkt hij terecht op dat het stoïcijnse denken pretendeert zich ‘op de troon even vrij te voelen als in de ketenen’. Met andere woorden: omdat hij geen aansluiting meer vond in de concrete wereld, leefde de stoïcijn in de abstractie. Zijn materiele toestand raakte hem niet meer, hij had de ‘wereld beneden’ verlaten.”

Dany: “Dat is een juiste analogie. In de huidige mondiale situatie slagen de Europese naties er niet meer in de werkelijkheid naar hun hand te zetten en verliezen ze geleidelijk hun politieke autonomie. Daarom wordt het Europese project van vitaal belang voor hun voortbestaan. Moderne politiek, geboren uit de herontdekking van jouw inzichten en die van je tijdgenoten ten tijde van de Renaissance, houdt in dat er vele mogelijkheden zijn om te handelen. ‘Alles wat is, zou ook niet kunnen bestaan’, zei Leibniz. ‘Alles zou dus ook heel anders kunnen zijn, dat wil zeg-

gen: beter’. Uit dat inzicht komt alle politieke actie voort.

Zonder een radicale postnationale kentering is het niet denkbeeldig dat de Europese Unie een periode van teruggang ingaat en een historische curiositeit wordt. Mijn vriend Socrates, ik geloof dat deze wandeling ons heeft geholpen om te begrijpen dat de complexiteit een tegengif vormt tegen de monolithische ideologieën en dat ze onze benadering van de wereld verrijkt. We hebben een collectieve verantwoordelijkheid om uit alle mogelijke werelden de beste te kiezen. Het Europese project is voor mij een ‘aanne-melijke utopie’. Die utopie is vitaal, omdat ze het mogelijk maakt het fatalisme af te wijzen en de toekomst het hoofd te bieden. Of met andere woorden: ze helpt ons onszelf te ‘ver-werkelijken’ en onszelf in de nieuwe eeuw niet kwijt te raken.”

=

Dit is een verkorte versie van de toespraak die Daniel Cohn-Bendit hield bij het in ontvangst nemen van een eredoctoraat van de Universiteit van Athene in februari 2012.

Uit het Frans vertaald en ingekort door Erica Meijers. Zie voor de originele tekst: www.bureaudehelling.nl

— — — — — ➔

Hristina Tasheva werd aan het eind van de communistische periode in Bulgarije geboren en emigreerde naar West-Europa. Ze beschrijft zichzelf als een experiment van twee politieke systemen, die ze beide als een mislukking beschouwt. Haar desillusie werd haar inspiratiebron: “Ik bewoon de ruimte van de periferie, de tussenruimte, en mijn mentale grenzen staan onder invloed van tijd en geografie.”

Statistic figures is een serie van de typische communistische woonblokken, waarin het grootste deel van de Bulgaarse bevolking leeft. Zij raken nu in verval, maar de overheid is niet in staat hier iets aan te doen. De huizen van de bewoners die het geld hebben om te renoveren, zijn herkenbaar aan de extra laag aan de zijkant. De naam van het project verwijst naar de financiële verschillen tussen mensen. (hiernaast & op p. 18-19)

In **Letters to my mother** draagt Tasheva de kleding van andere mensen en fotografeerde zichzelf in hun huis. Zo onderzocht ze of je een andere cultuur radicaal kunt overnemen en je zo de identiteit van de ander eigen kunt maken. (p. 16-17 en omslag)

Zie ook www.hristinatasheva.com

Б. И. КОИНАТ

balkancar

ecologically
clean
machine

1040 SOFIA
10 KLEMENT OPRIDSKI STR.
FAX /3592/ 771396

is Europa

de Helling
16
zomer 2012

Het zelfbeeld van Europa als sociaal superieur aan de rest van de wereld is zelfbedrog. De ervaringen met de relatie tussen Oost- en West-Europa leren ons dat het idee van een verenigd Europa eenvoudig heeft gediend om te verhullen hoe machtige Westerse kapitalisten overal hun eigenbelang dienden. Maar toch...

Net zoals de meeste mensen die uit het 'oude continent' komen maar in de Verenigde Staten hebben gewoond, beschouw ik mijzelf als een Europeaan. De laatste keer dat ik de 'nieuwe wereld' bezocht als fellow van het *German Marshall Fund* – een organisatie die de dialoog tussen 'jonge Europese en Amerikaanse leiders' wil bevorderen – werd ik opnieuw herinnerd aan de grote culturele en politieke verschillen tussen beide continenten. Het meest voelbaar werden die tijdens een ontmoeting met een vertegenwoordiger van de *National Rifle Association*, met wie wij jonge Europeanen in een verhitte discussie raakten over de vraag of de staat een geweldsmonopolie toekomt of niet. Ik ben er zelfs van overtuigd geraakt dat het bestaan van de VS (als alternatieve samenleving en grootmacht) ons Europeanen een gemakkelijke, maar uiteindelijk bedrieglijke oplossing biedt voor de verontrustende queeste naar onze 'gemeenschappelijke identiteit'. Wij bezien Europa en onszelf vooral door een Amerikaanse bril. De meeste van ons willen bijvoorbeeld graag geloven dat wij een sociaal stelsel hebben opgebouwd dat superieur is aan het Amerikaanse, omdat het Europese burgers een hogere kwaliteit van leven en de kans op sociale stijging biedt. Wij denken ook graag dat Europese staten, nu zij hun koloniale verleden achter zich hebben gelaten, meer gelijkwaardige relaties hebben weten op te bouwen met de niet-Westerse wereld.

Broederschap

Het ideologische karakter van dit zelfbeeld werd mij duidelijk kort na de terugkeer naar

mijn geboorteplaats Boedapest. Hoewel ik ben geboren in Hongarije (destijds een zelfverklaarde socialistische staat), heb ik in totaal twaalf jaar van mijn jeugd in Vietnam, de VS, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk doorgebracht. Mijn vader was diplomaat. Van deze jaren is de tijd in Frankrijk, van 1994 tot 1999, voor mij het belangrijkste geweest. Frankrijk heeft mij politiek gevormd: ik las als puber Sartre en riep linkse leuzen tijdens demonstraties. In dezelfde periode vroeg mijn geboorteland het volwaardig lidmaatschap van de Europese Unie (EU) aan. Mijn vaders betrokkenheid bij dat proces bood mij een inkijkje in de relatie tussen een voormalig Oostblokland en één van de grondleggers van de EU. Ik zag hoe bepalend de culturele waarden voor die relatie waren en hoezeer de toetreding politiek werd ingekaderd. Als ik terugdenk aan de gesprekken aan tafel met Hongaarse en Franse politici en diplomaten, herinner ik me vooral de sfeer van camaraderie. Vrijwel alle gesprekspartners van mijn vader hadden de mond vol van de 'broederschap' tussen de Fransen en de Oost-Europeanen. En zij spraken over de kans nu alsnog de doelen van de revolutie uit 1956 te verwezenlijken, door weer bijeen te brengen wat het communisme kunstmatig uiteengereken had.

Beïnvloed als ik was door linkse idealen, stond ik destijds al sceptisch tegenover dit soort frasen, maar pas na mijn terugkeer in Hongarije begon ik te begrijpen wat er werkelijk mis was. Als sociologiestudent interviewde ik vertegenwoordigers van de lagere middenklasse en de arbeidersklasse. Ik verbaasde

te redden?

mij over hun diepe scepsis tegenover het Europese project – dit was in 2002-2003, dus nog voor de toetreding in 2004. Verschillende interviews mondden uit in discussies over mijn 'naïef vertrouwen' dat humanistische idealen werkelijkheid zouden worden in Oost-West relaties. De ervaringen van Hongarije als lid van de 'Europese familie' over de afgelopen acht jaar geven mijn gesprekspartners van destijds min of meer gelijk. 'Europa' heeft eigenlijk alleen positief uitgepakt voor een beperkt deel van de (hogere) middenklasse in de Hongaarse steden. Die kan nu zes maanden aan een coole universiteit in het buitenland studeren (en feesten); een academisch samenwerkingsverband aangaan door een FP7 onderzoeksprogramma; solliciteren op een baan in Brussel of bij een Europese instantie; of afreizen naar internationale bijeenkomsten van politieke activisten of politieke partijen. Behalve deze groep en het handjevol families die grote lapen landbouwgrond bezitten, vind je weinig Hongaren die positief zijn over 'Europa'. Ja, mensen erkennen dat de EU heeft geholpen bij de aanleg van nieuwe bruggen en wegen en het renoveren van stadscentra en scholen. Maar voor de meerderheid is het belangrijker dat buitenlandse investeerders de fabriek waar zij werkten opkochten en rap failliet lieten gaan, of dat er voor de producten van hun kleine bedrijfje geen plaats was in de schappen van buitenlandse supermarkten.

Voor de mensen die ik als onderzoeker (en later als politiek activist) heb geïnterviewd en die hun maatschappelijke positie de laatste

jaren alleen maar zagen verslechteren, is de broederschap waarover mijn vaders collega's spraken een lege huls gebleken. Voor hen is de harde werkelijkheid dat het idee van een verenigd Europa en van 'Europese waarden' eenvoudig hebben gediend om te verhullen hoe machtige Westerse kapitalisten (vooral uit Duitsland en Frankrijk) de binnenlandse markt in bezit namen. Deze lezing als tendentieuze afdoen, zou volgens mij een vergissing zijn. Ik zal hieronder betogen dat de culturele waarden en normen die ten grondslag lagen aan het project van Europese eenwording gaandeweg, voornamelijk als gevolg van de neoliberale wending in de Europese politiek, teloor zijn gegaan en dat (in elk geval deels) hierdoor de ooit zo betekenisvolle idee 'Europa' zijn legitimiteit heeft verloren in de ogen van vele – niet alleen Hongaarse – Europese burgers. Maar tegelijkertijd zal ik laten zien dat het herstel van 'Europa' geen verloren zaak is, juist omdat de 'oude' waarden waarop het Europese project was gestoeld voor de meeste burgers in de EU nog steeds geldig zijn. De cruciale vraag is volgens mij wie erin zal slagen om 'Europa' te herdefiniëren en in welk politiek raamwerk deze 'oude' waarden verankerd zullen worden.

Kapitalistische belangen

Mijn visie op de Europese constructie is deels gebaseerd op het werk van de antropoloog Douglas Holmes. In zijn te weinig bekende boek *Integral Europe*, bespreekt Holmes de 'surrogate discourses of power', die ondanks het feit dat ze geen officiële richtlijnen of beleid zijn, de praktijken in de EU hebben bepaald.

Hij wijdt een apart hoofdstuk aan het verhaal hoe het Franse sociaal modernisme samen met de rooms-katholieke sociale doctrine een politieke economie en een metafysische leer van solidariteit hebben opgebouwd, die de grondslag vormen van het Europese project. Deze solidaire metafysica kreeg vervolgens inhoud met een op sociale cohesie gericht beleid en met bepaalde educatieve programma's zoals *Erasmus*, de *European Voluntary Service*, *Leonardo da Vinci* en *Grundtvig*. Met behulp van dergelijke programma's zou de ongelijkheid in inkomen en in levenskwaliteit worden teruggedrongen en zouden Europeanen met verschillende achtergronden bij elkaar worden gebracht. Dit streven om het 'oude' en het 'nieuwe' Europa materieel met elkaar te verbinden liep de eerste grote deuk op met het Verdrag van Maastricht. Dit creëerde immers een gemeenschappelijk economisch speelveld waarop machtige ondernemingen uit West-Europa ongehinderd hun gang konden gaan. Hoewel in het verdrag gedeelde 'Europese waarden' en rechten werden vastgelegd, was het belangrijkste doel ervan het opheffen van grenzen. De toetredende landen uit Oost-Europa waren weliswaar geen partij in het verdrag, maar zij tekenden allen overeenkomsten over economische samenwerking die getuigen van dezelfde politieke wil om tot een gemeenschappelijke Europese economische ruimte te komen. Mede hierdoor zijn Oost-Europese staten er niet in geslaagd om hun productiecapaciteit te herstellen. Na het uiteenvallen van de Comecon in 1991 – de economische organisatie van socialistische staten die in

is Europa te redden?

1949 onder leiding van de Sovjet Unie werd opgericht als antwoord op de EEG – was de Oost-Europese productie namelijk ingestort. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het ontstaan van een groot overschot aan arbeidskrachten ook te wijten is aan het falende beleid van Oost-Europese politieke leiders. Zo raakten de postsocialistische landen na 1991 in een neerwaartse concurrentie spiraal om buitenlandse investeringen binnen te halen, tot groot profijt van de buitenlandse investeerders. En uiteraard was er de schaamteloze corruptie van politieke elites, die een aanzienlijk deel van de Europese fondsen in hun eigen zakken en die van vriendjes lieten verdwijnen. Maar uiteindelijk waren het de nationalistische politici die profijt wisten te trekken uit de pijnlijke ervaring van bedrijfssluitingen aan de ene kant en de volslagen ontoereikendheid van de maatregelen die cohesie moesten bevorderen aan de andere kant. Zij legitimeerden hun politieke projecten – die geheel terugvielen op de gedachte van nationale soevereiniteit – door ze af te zetten tegen het optreden van de ‘slechte Westerse kapitalisten’.

Aangezien links in de meeste landen zelf betrokken was bij het doorvoeren van neoliberale hervormingen (verpakt als ‘modernisering’), klonk nergens protest tegen de wedergeboorte van het ultranationalisme in de Europese periferie. Bij gebrek aan een democratisch alternatief, kon extreemrechts het Europese project met succes onmaskeren als niets meer dan een ideologische legitimiteitsconstructie in dienst van kapitalistische belangen.

Leeg vat

Niet alleen Oost-Europeanen lijden onder het stilzwijgend verwaarlozen van werkelijke hereniging als gevolg van de opkomst van het neoliberalisme in West-Europa (waardoor de elites daar hun interesse voor de strijd tegen ongelijkheid verloren). Het Europese project als geheel heeft er ook last van. Vrienden van mij in Frankrijk, Duitsland en andere landen, die enig idee hebben van de impact van de heimelijke verkwanseling van de ‘metafysica van de solidariteit’ in Oost-Europa (en recent in de lidstaten aan de Middellandse Zee, waar vergelijkbare problemen de levens van burgers ernstig ontwrichten), hebben het beeld dat zij ooit van ‘Europa’ hadden, moeten bijstellen. Wie de werkelijkheid onder ogen durft te zien, zal de gedachte dat Europa een mondiale uitzondering is, helemaal moeten heroverwegen.

Op basis van deze sombere analyse heb ik velen ter linkerzijde horen zeggen dat het Europese project een verloren zaak is. Ik schrijf dit artikel tijdens een ‘subversief symposium’, georganiseerd door linkse kringen in Zagreb, waar men al de mogelijkheid van een nieuw transnationaal project van solidariteit overweegt. Persoonlijk vind ik het te vroeg om afstand te doen van het project dat een halve eeuw geleden begon met Schuman en Monnet. Ja, we moeten de elites die aan de wieg stonden van Maastricht (en later Lissabon) vertellen dat hun broederschapspaat niets waard is, en dat het een schande is dat zij hebben toegestaan dat zo’n diepe kloof het centrum en de periferie scheidt. Maar dit betekent nog niet dat wij het project van Europese eenwording geheel moeten verlaten. Waarom? Ik ben

geneigd te denken dat de hachelijke situatie waarin wij ons nu bevinden bovenal wordt gekenmerkt door de fundamentele instabiliteit van ideeën. De Europese gedachte heeft haar oude glans zeker verloren, maar er is geen nieuw centraal idee voor in de plaats gekomen. Zelfs de felste tegenstanders van de heersende politiek en degene die stemmen op populistische politieke bewegingen zijn er vaak niet werkelijk van overtuigd dat nationale oplossingen haalbaar en ‘veilig’ zijn. Om deze reden denk ik dat het lege vat niet vervangen, maar juist opnieuw met betekenis gevuld moet worden. Maar hoe?

Natuurlijk kan ik deze vraag niet geheel en al beantwoorden. Wat ik wel weet is dat ‘Europa’ alleen gered kan worden als zij opnieuw wordt ingebed in regionale en nationale geschiedenissen. Mijn eigen land is er het beste voorbeeld van dat alleen een hernieuwde inzet voor een solidaire politieke economie in Oost-Europa nieuwe betekenis kan genereren. Om mijn landgenoten, die, mede als gevolg van hun teleurstelling met pro-Europese elites, recent een sterk nationalistische regering kozen, te overtuigen van de noodzaak om ‘Europa te redden’ zou ik bijvoorbeeld moeten kunnen wijzen op cohesiegelden voor sociale innovatie en op de ontwikkeling van economische initiatieven die de gemeenschap versterken in gebieden waar niemand wil investeren, private ondernemingen noch nationale overheden. Alleen door het gat op te vullen dat kapitalisten en de verzwakte natiestaat hebben achtergelaten, kan het concept ‘Europa’ nieuw leven in Hongarije worden ingeblazen.

Europese publieke ruimte

Het probleem is echter dat deze oefening in alle hoeken van het continent zal moeten plaatsvinden. Dat is lastig, omdat de ideeën over 'Europa' nogal van elkaar kunnen verschillen en soms zelfs lijnrecht tegenover elkaar staan, zoals recent weer is gebleken rond de Griekse crisis. Er is dus geen ontkomen aan een langdurig debat in de groeiende Europese publieke ruimte over de vraag hoe de volgende, grof geschetste ideeën over Europa met elkaar te verenigen zijn:

- Europa als kans om een herenigde staat te consolideren door die onderdeel te maken van een groter economisch geheel met gunstige regels;
- Europa als kans om modernistische culturele idealen te vervullen en uit te dragen;
- Europa als correctie op nationale politiek, in het bijzonder als waarborg tegen het terugvallen in een autoritair regime of etnisch conflict;
- Europa als vehikel voor economische ontwikkeling;
- Europa als tegenwicht voor de hegemonie van de Verenigde Staten (en in toenemende mate China).

Er is alle reden te betwijfelen dat deze uiteenlopende benaderingen op enige manier met elkaar in overeenstemming gebracht kunnen worden. Extreem gevoelige kwesties lijken in de weg te staan. Het is bijvoorbeeld moeilijk te zeggen hoe de rijken overtuigd kunnen worden om de armen te helpen, wanneer zij zelf duizelen van het schrikbeeld van financiële onzekerheden. Toch zie ik geen ander alter-

natief dan het vinden van een compromis dat aansluit bij de bovengenoemde (en andere) nationale verhalen, om zo de banden tussen het centrum en de periferie te versterken. We zullen het in ieder geval moeten proberen, want het vooruitzicht om weer terug te vallen in nationalisme – het enige aanwezige politieke alternatief – is te afschrikwekkend (zeker voor degenen onder ons die het nu al meemaken). Mijn intuïtie, die zeker niet los staat van mijn positieve ervaringen met het vertalen van de 'Oost-Europese' werkelijkheid voor mijn vrienden in het 'Westen', zegt me dat we onze energie eerst moeten richten op het creëren van een plek waar Europese burgers hun ervaringen, hun opvattingen en hun wensen kunnen delen, zowel onderling als met politici. Die stap richting een Europese publieke ruimte zou onze nog nationaal bepaalde verbeeldingskracht kunnen openbreken en de weg kunnen vrijmaken voor nieuwe denkbelden en, uiteindelijk, voor nieuwe verbondenheid.

In een sleutelpassage in de buitengewone roman *Cat's Cradle* schrijft Kurt Vonnegut het volgende over een humanistische religie, die hij het Bokononisme had gedoopt:

We Bokonists believe that humanity is organized into teams, teams that do God's Will without ever discovering what they are doing. Such a team is called a karass by Bokonon. If you find your life tangled up with somebody else's life for no very logical reasons", writes Bokonon, "that person may be a member of your karass." At another point in The Books of Bokonon he tells us, "Man created the checkerboard; God created the karass." By that he

means that a karass ignores national, institutional, occupational, familial, and class boundaries. It is as free form as an amoeba.

Het lezen van *Cat's Cradle* lijkt een beetje op het luisteren naar John Lennon's 'Imagine'. De eerste keer komt zijn tekst net zo waarschijnlijk over als een verhaal over kleine groene mannetjes die op aarde landen om een geschikt mensenpaartje te vinden voor in hun diertuin op de planeet Tralfamadore. Lees het dus nog maar eens.

=

Uit het Engels vertaald door Heleen de Jonge van Ellemeet

Literatuur

Douglas Holmes, *Integral Europe: Fast-capitalism, multiculturalism, neofascism*, Princeton, N.J.: Princeton University Press 2000.

Kurt Vonnegut, *Cat's Cradle*, 1963.

Euro is het ideaal van Europa nog hoorbaar?

de Helling
20
zomer 2012

Musici gaan makkelijker met grenzen om dan politici, leert de ervaring. Charpentier en Beethoven bijvoorbeeld. In hun muziek, en de manier waarop die is ontvangen, wordt de grote spanning in de Europese ziel tussen het universele en het nationale uitgedrukt.

Al lang voor de Europese gedachte hadden groepen mensen hier beurtelings vriendelijke of vijandige omgang met andere groepen. Die processen werden begeleid met muziek. Mensen vierden hun saamhorigheid met zang; oorlogen tussen stammen en streken werden opgeluisterd met strijdmuziek. Een reeks oorlogen werd hier uitgevochten; er waren hardnekkige scheidslijnen, met wisselende coalities en ententes tussen landen en volken. Na de Tweede Wereldoorlog sloten de aartsvijanden Frankrijk en Duitsland vrede en was er een aantal decennia achtereen een algemene tendens naar Europese integratie. Dat werd tegen het einde van de twintigste eeuw, toen de Berlijnse muur viel, nog sterker. Er waren zelfs politici die dachten dat we de VS achterna gingen: de Verenigde Staten van Europa. Dat scenario werd na 2000 echter steeds onwaarschijnlijker. De laatste tijd ervaren we een sterk opkomende nationalisme, gevoed door xenofobie en economische malaise. Europa is weer het toneel van scheidslijnen: wie mag erbij horen, wie niet...

Overwinningsroes

Misschien kan je zeggen dat musici makkelijker met grenzen omgaan dan politici. Vanaf de Middeleeuwen trokken barden en troubadours van plaats tot plaats en van land tot land. Later, in de tijd van de gecomponeerde, genoteerde muziek, werkten toondichters in verschillende aristocratische of kerkelijke centra. Vaak was dat om carrièreredenen; maar het resultaat was in alle gevallen een verspreiding van muziekstijlen (barok, romantiek) over grote afstanden. Economische en artistieke kansen dreven Lage Landencomponisten als Lassus en Willaert in de zestiende eeuw naar Venetië en verder zuidwaarts. In de zeventiende en achttiende eeuw kregen Italiaanse componisten op hun beurt goedbetaalde aanstellingen ten noorden van de Alpen. Na 1800 wisselden vooraanstaande solisten en dirigenten steeds regelmatig van aanstelling en land. Gustav Mahler ging met zijn in Wenen gecomponeerde symfonieën stevast op tournee. Ook naar Nederland, dat hij zijn tweede vaderland noemde.

In de biografieën van Europese componisten lezen we ook dat velen van hen in andere landen studeerden om zo aantrekkelijker te worden voor de thuishaven. Zo keerde de Franse

toondichter Marc-Antoine Charpentier (1643-1704) na een blikverruimende opleiding in Italië weer terug naar zijn geboorteplaats Parijs. Daar werd hij op een gegeven moment aangesteld als organist en componist in de Saint Louis-kerk, waar de Jezuïeten missen en andere activiteiten verzorgden. Charpentier componeerde voor hen geestelijke werken, zoals motetten en missen, die zoals gebruikelijk was in die tijd nog nat van de inkt werden uitgevoerd. Hij was als de meeste van zijn vakgenoten *instant composer* en dat maakte dat hij de gebeurtenissen uit zijn omgeving in zijn muziek verwerkte.

In 1692 was Frankrijk in opperbeste stemming. Het bericht was gekomen dat de hertog van Montmorency in de slag bij Steenkerke een klinkende overwinning had behaald op de vijandige coalitie van Schotten, Engelsen, Nederlanders en Duitsers, onder aanvoering van Willem III van Oranje-Nassau. Ook toen was er zoiets als een breuklijn tussen de Fransen en de Duitsers en daardoor smaakte de overwinning des te zoeter. Het verhaal gaat dat Charpentier doende was voor zijn kerkkoor en –orkest een *Te Deum* te componeren toen het nieuws hem bereikte. Het verklaart waarom het werk voor solisten, koor en orkest zo vrolijk is: trompetten en pauken zijn al meteen aan het begin aanwezig. Nog steeds roept het werk meer associaties op het een overwinningsroes dan met een devote samenkomst van gelovigen.

Het victoriegevoel dat in het *Te Deum* zit is voor ons niet meer te horen: in de loop der tijden is het muziekstuk beroofd van zijn historische context en politieke boodschap. Wat we nog wel horen is een martiale melodie, maar die is zonder bijsluiters naar geen land of tijd te herleiden. Dat geldt ook voor het meest oorlogszuchtige muziekstuk dat ik ken: *Wellingtons Sieg*, een symfonisch gedicht van Ludwig van Beethoven (1770-1827) dat hij componeerde om de overwinning van de Britse legeraanvoerder Wellington op Napoleon te vieren – de slag bij Waterloo. In de *Siegessymphonie* worden musketten afgeschoten en kanongebulder wordt op de meest evocatieve manier ten gehore gebracht. Ook hier is de muziek uit zijn historische context gegroeid, maar ‘de boodschap’ ervan is onmiskenbaar.

Beethoven was een componist die inderdaad

fonia

veel grenzen overstak. De familie kwam oorspronkelijk uit Mechelen maar verhuisde naar Bonn, waar Ludwig zijn jeugd doorbracht. Later trok hij verder oostwaarts, naar Wenen. Daar wist hij zijn muzikale carrière naar het hoogtepunt te brengen. Politiek keek Beethoven ook over grenzen heen. Vanuit Wenen volgde hij de verrichtingen van Napoleon Bonaparte met stijgend ontzag. Politiek naïef misschien. Maar Beethoven voelde zich in de muziek en de politiek aangesproken door de totale emotie, het grote gebaar, de visie en het vergezicht. Met moeite kon zijn omgeving de componist ervan weerhouden zijn derde symfonie aan Napoleon op te dragen – er was zelfs korte tijd sprake van een ‘Bonapartesymfonie’. Uiteindelijk ging dat niet door: Beethoven kwam tot inkeer toen Napoleon Wenen kwam bezetten. Het feit dat Napoleon zichzelf tot keizer kroonde ging de componist ook te ver. Uiteindelijk draaide Beethoven 180 graden en beloonde de man die Napoleon versloeg met een symfonisch jubelstuk.

Volkslied

In 1972 koos de Raad van Europa de melodie van het vijfde deel van Beethovens *Negende symfonie* tot Europees volkslied. In het laatste deel van dat werk voegen zich zangers – solisten en koor – bij het orkest. Met de tekst *Alle Menschen werden Brüder* uit de *Ode an die Freude* van Friedrich von Schiller, maakte Beethoven duidelijk waar het hem om te doen was: een symfonie met een universele strekking. Universeel betekent hier: bedoeld voor de gehele mensheid. De *Negende Symfonie* was daarmee vooral ‘een boodschap’ – zoals Beethovens biograaf Jan Cayers haar typeert. Want de symfonie was niet alleen een esthetische kracht in zichzelf, het was ook een medium dat de verbondenheid van alle mensen over de wereld toonzette. Beethoven brak daarbij ook willens en wetens uit zijn Europese ketenen. In het Wenen waar hij woonde was men zich de aanwezigheid van de Ottomanen maar al te zeer bewust. Beethoven voegde Turkse elementen aan zijn symfonie toe. Daarmee gaf hij te kennen dat solidariteit met de hele mensheid er ook toe opriep de politieke tegenstellingen van dat moment te overwinnen.

De *Negende* was in de oren van de Europese leiders niet zonder meer geschikt als Europees

volkslied. Zij moest eerst worden ontdaan van alle Duits(talig)e connotaties. De bouwers van het verenigd Europa waren van mening dat de universele strekking van *De Negende* het best in een tekstloze versie tot uiting kwam. Alleen de zuivere taal van de muziek kon de mensen bijeen brengen, moeten zij hebben gedacht. Daarmee kon ook een afstand worden gecreëerd tussen Beethovens oorspronkelijke schepping en het volkslied in herschape[n] vorm: ‘Als het stuk wordt gebruikt als Europees volkslied heeft het geen woorden’, aldus de Europolitici. De Raad van Europa gaf de Oostenrijkse dirigent en componist Herbert von Karajan (1908-1989) de opdracht om van de vocale versie van Beethoven een instrumentale te maken. Von Karajan herschiep het ‘oratorium’ van Beethoven in drie nieuwe arrangementen: een versie voor piano solo, een versie voor blazersensemble en een versie voor orkest zonder koor.

Megaversterker

In 1985 gingen de Europese regeringsleiders akkoord met de voorstel om *Ode an die Freude* als Europees volkslied te gebruiken. En zo fungeert het tot de dag van vandaag binnen de EU. Daar wordt het aangeheven bij interstatelijke ceremonieën. Maar, zo staat te lezen in het besluit van 1985, het Europese volkslied vervangt de nationale volksliederen niet: het is daarop een aanvulling. Het wil niet treden in de waarden die de bewoners van een nationale staat met elkaar delen. En dat is een enorme domper voor de Europese gedachte, zeker nu nationale gevoelens overal weer de kop opsteken. Wie rechtstreeks of via tv getuige is van de Europese voetbalkampioenschappen zal dat eens te meer ervaren. En constateren dat Beethoven er niet meer aan te pas komt. Voetballers staan als kleine jongens te huilen bij het horen van hun eigen nationale volkslied. Europa dient alleen als internationaal speelveld: als organisatorisch kader voor voetbalinterlands. Het is een feest van nationale eenheden naast elkaar. Evenmin inspireert Europa de popartiesten van dit moment, er zijn geen nieuwe muzikale scheppingen die de Europese gedachte verklanken. De EK van 2012 geeft aanleiding tot nieuwe liederen, inderdaad, maar allemaal met een nationale impact.

Over het nieuwe lied gesproken: is het

Eurovisiesongfestival dan niet het podium voor de verklanking van het Europese ideaal? Het startte in 1950, niet lang na de Tweede Wereldoorlog. Nadat Europa aan stukken was gescheurd bood het festival een podium voor het collectieve optimisme, voor de sfeer van ‘dit nooit meer’. Muziek hoorde vanzelfsprekend bij de middelen die werden ingezet om de Europeanen te verbroederen. En Europa was gezegend met een rijke en diverse liedjescultuur. Van Finland tot Portugal en van Ierland tot Turkije en de Balkan waren er regionale en nationale culturen die liederen en liedvertolkers voortbrachten – schlagers, chansons, fado’s, smartlappen, songs, sirtaki’s, ballades – you name it. Allemaal volkscultuur, dus perfecte bouwstenen om de gemeenschappelijkheid van onder op te bouwen. Waar de operatie Beethoven van bovenaf geleidelijk uitdoofde, kon de Europese samenklank van onderop worden aangewakkerd.

Het Eurovisie Songfestival koos een andere richting. De Nederlandse deelnemers besloten steeds vaker hun eigen taal op te geven voor het Engels. Overal werd akoestische instrumentarium ingeruild voor de universele dreun van de megaversterker. De herkenbaarheid van Nederland in Azerbeidzjan werd gevonden in een Indiaanse verentooi. Het Europa van de volksliedjes en regionale melodietjes lijkt niet meer te bestaan. Het Euro-idealisme van de pluriforme liedcultuur is vervangen door een festivalklank die iedereen kent, maar waarin niemand zich herkent.

Eigenlijk heeft het *Te Deum* van Charpentier het als Europese muziek het verst geschopt. Iedereen kent het als de herkenningstune van het Eurovisiesongfestival. Al vijftig jaar klinkt het werk jaarlijks in miljoenen huiskamers als daar de liefhebbers van dit mediaspektakel zijn samengekomen – meestal met overvloedig bier en chips onder handbereik. Moet je je daarbij afvragen of het stuk als Europese muziek wordt herkend? We kunnen maar beter vrede hebben dat dit mooie stuk in al die huiskamers klinkt, ook al zijn de omstandigheden daar misschien niet helemaal ideaal...

=

Literatuur

George J. Buelow (ed.), *The Late Baroque Era*, Prentice Hall 1993.

Jan Cayers, *Beethoven, een biografie*, Amsterdam: De Bezige Bij 2009.

Kwetsbaar

Machteloosheid is een cruciale Europese ervaring, zo tonen drie films uit het hart van Europa. Maar het verlangen naar vrijheid is even sterk.

Bestaat er wel een Europese ziel? Het is eenvoudiger om aan het hart van Europa te denken, en dan meteen maar heel concreet aan het geografische hart. Dat moet ergens in Slowakije, Tsjechië of het zuiden van Polen liggen. In landen die door Nederlanders ook nu nog af en toe als Oost-Europa worden aangeduid. In landen die de pech hadden om achter het ijzeren gordijn onder Sovjet-Russische leiding een Oostblok te moeten vormen, destijds met instemming van de CPN.

Omdat kunst altijd iets zegt over menselijke bezieling, zal ik Europa benaderen via drie films uit het hart van Europa.

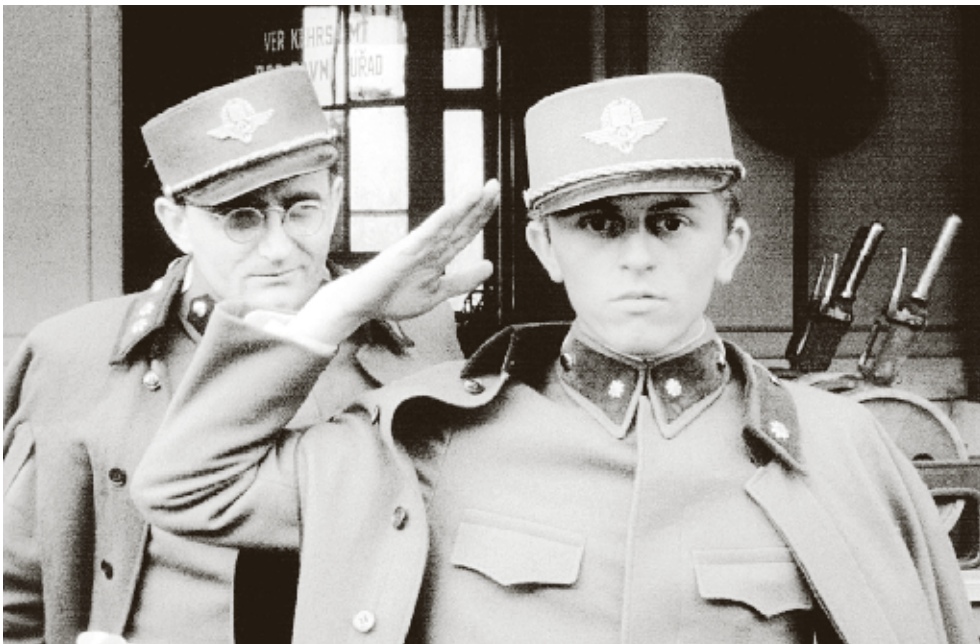
Ostře sledované vlaky (Closely watched trains) speelt zich af aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Cineast Jiří Menzel maakte de film in 1966 in Tjechoslowakije. *Ostře sledované vlaky* is een tragikomische film over een begin en een einde. Terwijl Nazi-Duitsland steeds zwakker wordt, wil de jonge spoorwegbeambte Miloš Hrma, werkzaam op een station in een onbetekend stadje, niets liever dan zijn maagdelijkheid verliezen. Zijn halfslachtige en stuntelige pogingen stuwten het verhaal voort totdat hij uiteindelijk het bed deelt met Viktoria Freie, een verzetsvrouw die een bom heeft meegebracht naar het station. Het is door zijn gelukkige nacht met die vrouw dat Miloš de kalme rust heeft om hem tot ontploffing te brengen. Vanaf een brug over het spoor laat hij de bom op een Duitse goederentrein vallen. Nog voordat die ontploft wordt hij vanuit de trein doodgeschoten. Meteen daarna zien we in een shot de collaborerende inspecteur Zednicek in beeld, die op het perron tegen de spoorwegbeambten zegt: "Weten jullie wat de Tsjechen zijn? Lachende beesten." Als de trein wordt opgeblazen en de getuigen op het station zich moeten vasthouden, barst Hubicka, de collega van Miloš die Viktoria Freie naar het station heeft gehaald, inderdaad in een bevrijdende schaterlach uit.

Elk dier en zeker de menselijke soort kan gevaarlijk zijn als je hem maar lang genoeg treitert, onrecht aandoet of niet serieus neemt, schrijft Richard Schickel in een essay voor *The Criterion Collection* die de film op DVD uitbracht. Dat geldt zelfs voor onbetekenende en op het eerste gezicht onschuldige exemplaren als Miloš. Menzels film toont het onbeholpen, onverwachte verzet van mensen in een klein en vaak onder de voet gelopen land. Miloš lijkt in de verste verte niet op de typische Amerikaanse held die de wereld redt. De bom die hij laat vallen brengt de bevrijding slechts een klein stapje dichterbij, een daad die hij met zijn leven moet bekopen. Het tijdschrift *The Economist* noemde Kuifje het archetype van de Europese held. Kuifje, net als Miloš afkomstig uit een klein land, verrichte in de stripverhalen van Hergé ook geen grootse heldendaden, maar herstelde hoogstens de verstoorde status quo.

Weerloos

Europa is een continent dat uit veel kleine landen bestaat. Vooral voor Finland, Polen, Tsjechië, Slowakije, België en de Baltische Staten is die ervaring van kwetsbaarheid onderdeel van het nationale bewustzijn geworden. Kleine landen worden niet groter door de soms grootse richtlijnen van Europese politici en beleidsmakers, zoals de *Strategie van Lissabon* die bepaalde dat de EU de meest concurrerende economie van de wereld moet worden. De vraag of deze strategie, inmiddels alweer vervangen door de *EU 2020-strategie*, vruchtbaar zal zijn, is ingewikkeld. Misschien interessanter is de vraag wat deze voornemens over de angsten en verlangens van Europa vertellen. Naast ambitie sluimert er tussen al die mooie woorden ook een zekere *Unheimlichkeit*, de angst om te eindigen als het museum van de wereld.

Gevoelens van machteloosheid zijn ook een thema in de Slowaakse film *Krajinka* van Martin

& wreed

Sulík. Krajinka betekent zowel 'landje' als 'land-schap'. De film gaat over simpele dorpelingen in een land dat nooit bestaan heeft, een vergeten en van de kaart verdwenen land. Toen de film in 2000 verscheen, bestond Tsjechoslowakije al een paar jaar niet meer. Krajinka bestaat uit korte episodes die ongeveer een halve eeuw Tsjechoslowaakse geschiedenis beslaan. De derde episode speelt zich af tijdens de Tweede Wereldoorlog en gaat over twee jongetjes, broers, die weinig respect voor hun kreupele vader kunnen opbrengen. Een traumatische gebeurtenis versterkt hun minachting alleen nog maar. Als het gezin onderdak biedt aan Hongaarse troepen wordt de moeder van de jongens op een avond lastig gevallen door een dronken Hongaarse soldaat. Hun vader is niet in staat om de belager van zijn vrouw ervan langs te geven. Later vertrekken de Hongaren weer om plaats te maken voor Duitse troepen. Een van de jongens ontvreemdt het pistool van een Duitser, wat leidt tot de arrestatie van een onschuldige dorpeling. Als de jongens hun vondst aan hun ouders laten zien, neemt hun vader hen mee naar het Duitse hoofdkwartier. Nog voordat de dorpeling wordt afgevoerd, overhandigt hij het pistool aan de Duitse commandant terwijl zijn zoons bedremmeld naast hem staan. De vader wordt 'beloond' met een scheldpartij en bruut in het gezicht geslagen door de woedende bevelhebber. Weer is hij weerloos. Maar zijn zoons zijn vanaf dat moment wel trots op hem. Aan het einde van de episode marcheren de Russen door het vriendelijke, heuvelachtige landschap. Het is een verhaal over machteloosheid en verschuivende grenzen. Maar het is ook een Europees verhaal, zeker nu de voormalige grootmachten in de mondiale arena aan betekenis inboeten. Europa is (nog altijd) een economische grootmacht, maar in politiek opzicht functioneert het continent al decennia onder de paraplu van de Verenigde Staten. Toen Joegoslavië uiteenviel werd Europa

verlamd door machteloosheid. En nu de schulden crisis door Europa raast zijn de lidstaten voor een deel ook machteloos.

Littekens

Een maand geleden ontdekte ik op YouTube de korte animatiefilms van de Tsjechische regisseur Jan Švankmajer. Ik werd vooral getroffen door de op het eerste gezicht zo onschuldige film *Punch and Judy*, ook uit 1966. De meeste Nederlanders kennen Punch en Judy als Jan Klaassen en Katrijn. In het begin van de film zien we shots en close-ups van diverse bewegende beelden die nog het meest op onderdelen van een draaiorgel lijken: van een orkest van aangeklede aapjes tot een geschilderd decor met gevleugelde engeltjes. Daarna komt de poppenkast in beeld en krijgen we te zien wat zich achter de gordijnen afspeelt. In de kast zit een levende cavia die door de pop Punch naar een voederbak wordt gedragen. Dan verschijnt buurman Joey die de cavia wil kopen. De twee beginnen te onderhandelen maar Punch wijst ieder bod resoluut van de hand. Uiteindelijk pakt Punch een grote hamer, loopt naar het huisje van Joey en slaat de 'man' net zo lang totdat hij 'dood' neervalt. Punch stopt hem vervolgens in een kistje en brandt kaarsjes voor de dode. Maar even later staat Joey plotseling achter Punch en de handelingen herhalen zich maar ditmaal met Punch in de rol van slachtoffer. Als de buurman de kist dwars door het 'dode lichaam' van Punch dichtspijkt, is de animatiefilm in een horrorfilm veranderd. De kleine cavia blijft al die tijd rustig dooreten, alsof hij het geharrewar van de poppen overstijgt. Het gevecht om zoiets onschuldigs als een cavia heeft iets futiels, iets kinderlijks en daarom is de film vooral in het begin lachwekkend, maar tegelijkertijd schuilt de horror en ontzetting in alle gaten en kieren van die kleine, wrede poppenkast. De Amerikaanse schrijver George Steiner, geboren in Parijs uit Oostenrijkse Joodse ouders, beschreef Europa als een

overzichtelijk, bewandelbaar continent. Het Europese landschap is inderdaad vriendelijker en beter begaanbaar dan veel terreinen in andere continenten, maar het zal altijd de littekens van eeuwen wreedheid moeten dragen.

Deze drie films uit het midden van Europa stellen boeiende vragen over kwetsbaarheid en wreedheid, onder andere door mensen met 'lachende beesten' te vergelijken of door vechtende poppen naast een cavia te plaatsen. In Krajinka komt de relatie tussen mens en dier ook zijdelings aan de orde. De laatste episode speelt zich af vlak na de gebeurtenissen van 1968 en gaat over een oude stroper – nog een klein kind in de eerste episode – en zijn zoon. De stroper leert zijn kind hoe je wilde dieren moet vangen. Aan het begin van de episode vangt de jongen onder toezicht oog van zijn vader een roofvogel door hem met een levende duif aan een koord te lokken. Het eens zo imponerende dier wordt opgesloten in een kleine kooi die naast en bovenop andere kooien met kleinere vogels staat. Het is de jongen die de dieren voert en dan naar ze blijft kijken. Als de strenge winter valt zet de stroper vallen uit. Zijn zoon kijkt toe hoe hij een in de val gelopen vos doodknuppelt. Misschien heeft de jongen medelijden. We zien in diezelfde episode hoe de jongen een meisje uit het dorp charmeert met zijn kennis van de natuur en zijn speelse grapjes. Als hij op de ochtend na zijn eerste nacht met haar naar huis terugkeert, kan hij zijn vader nergens vinden. Hij vindt hem later dood langs een spoorweg in de sneeuw, aangereden door een trein. Het is het einde van de film, dit abrupte einde van een mensenleven. In een mooie laatste scène rookt de jongen samen met zijn vriendin in het donker een sigaret nadat hij de dieren heeft gevoerd en de kooideuren op een kier open heeft gelaten.

De open kooideuren, geopend vanwege het overlijden van één man, herinneren aan de korte en kwetsbare vrijheid van de Praagse lente. Vlak voor deze episode hoorden we een radioboodschap die de Tsjechoslowaken oproept tot passief verzet wanneer de Russen in 1968 het land binnen zijn gevallen. De gevangenen zijn afhankelijk van menselijk mededogen, zoals mensen uit kleine landen nogal eens afhankelijk zijn van de machten om hen heen. Deze laatste episode is net als *Ostře sledované vlaky* niet alleen een verhaal over wreedheid en kwetsbaarheid, maar ook over vrijheid, verzet en mededogen. De ziel van Europa is getekend door littekens, en het gevaar bestaat altijd dat daar nieuwe aan worden toegevoegd. Maar het hart van Europa kent mededogen en verlangt naar vrijheid. Er zijn steeds weer momenten geweest dat Europeanen de moed vonden om voor die vrijheid in opstand te komen.

=

Ostře sledované vlaky van Jiří Menzel, Tsjecho-Slowakije 1966
Punch and Judy van Jan Švankmajer, Tsjecho-Slowakije 1966
Krajinka van Martin Sulík, Slowakije 2000

Beelden uit de film *Closely watched trains*

Fotografe Caroline Schröder portretteerde deze boom in Noord-Spanje, tijdens haar pelgrimage naar Santiago de Compostella.

Het meerta

Europa is meertalig en wanneer we elkaar werkelijk willen leren kennen, dan is Engels als lingua franca volstrekt onvoldoende. Ervaringen met de Europese taalgrenzen leren dat taal nog steeds de voornaamste ingang vormt tot de cultuur van de ander.

Ik ben in 1960 in Eupen geboren, een klein stadje op de grens van België en Duitsland, dat fungeert als hoofdstad van de Duitstalige gemeenschap in België. Er wordt wel beweerd dat deze groep van circa 70.000 personen een van de best beschermde minderheden ter wereld is. Tot 1984 maakte ik er officieel deel van uit, ook al was mijn identiteitskaart in het Frans opgesteld en ook al had ik Eupen in werkelijkheid al in 1972 verlaten, toen ik voor verdere opleiding naar Wallonië en Duitsland vertrok.

Mijn moeder kwam uit het zeer francofiele Luik en mijn vader uit Malmédy, dat net als Eupen tussen 1815 en 1919 deel had uitgemaakt van Pruisen, alvorens het in 1940 door het Derde Rijk opnieuw werd geannexeerd. Twee jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog en de terugkeer van Eupen in de Belgische moederschoot, vestigden mijn ouders zich om puur economische redenen in het stadje. Mijn vader begon er een kleine fabriek voor naaimachines naalden. Hij werkte met uit Aken afkomstig materiaal, dat aan de andere kant van de grens bij wijze van herstelbetalingen voor oorlogsschade in beslag genomen was.

Ondanks hun levendige herinneringen aan de Duitse bezetting hebben mijn ouders hun kinderen opgevoed volgens het principe dat 'je net zoveel keer mens bent als je talen kent'. Wij gingen weliswaar naar Franstalige scholen, maar werden sterk aangemoedigd om Duits te leren, en vervolgens ook Engels, de taal die mijn ouders onder elkaar gebruikten als ze wilden dat niemand ze verstond. Mijn vader sprak net zo goed Waals als Duits, dat hij voor de oorlog in Malmédy had geleerd. Ook zijn Engels was van een uitstekend niveau, mede dankzij zijn omgang met de Angelsaksische bevrijders. Mijn moeder was iets minder spraakbegaafd, maar deed desalniettemin haar uiterste best om Duits te leren, al was het maar om de politieke betrokkenheid van mijn vader te

kunnen ondersteunen. Hun voorbeeld deed goed volgen. Het stimuleerde ons om talen te durven spreken die we niet werkelijk beheersten, iets wat volgens mij de voorwaarde is om een taal te kunnen leren. Het feit dat we ons in meerdere Europese talen kunnen redden is ons zowel professioneel als emotioneel en zelfs politiek goed van pas gekomen. Dankzij deze meertaligheid hebben we dieper kunnen doordringen in het continent Europa.

Grenzmann

Mijn eerste serieuze baan was redacteur bij de 'wereldomroep' van de BRTN in Brussel, de toen nog Belgische Nederlandstalige radio. Voor een Franstalige was mijn Duits nog niet eens zo slecht en ik mocht daarom Duitstalige luisteraars informeren over de Vlaamse gemeenschap in België.

Vervolgens kwam ik bij het persagentschap Belga, op de enige volledig tweetalige redactie van België (Frans-Nederlands). Daar had ik ruim tien jaar de mogelijkheid om mijn Nederlands – de basis bestond uit het rudimentaire Vlaams dat alle Belgen op school leren – te verbeteren en vooral om dagelijks de reactie van mijn Vlaamse collega's op de ontwikkelingen in België te horen. In die periode had België te maken met bezuinigingen van twee kanten: enerzijds door het Europa van Maastricht en anderzijds door de federalisatie van België. Als gevolg daarvan ontdekten de Franstalige Belgen dat ze een minderheid vormden in een land dat ze steeds meer echt als het hunne beschouwden, hoewel een groot deel van hen de taal van de meerderheid van de Belgische bevolking niet kent. Wanneer de Walen weer eens op hoge toon hun liefde voor België verklaarden, zag ik mijn Nederlandstalige collega's af en toe meewarig glimlachen, en niet zonder reden.

Het belang van taal en cultuur wordt ook vandaag weer fors onderschat: de oorzaken van de crisis zijn niet alleen economisch, ecologisch en sociaal, maar zeker ook democratisch en cultureel. Het gebrek aan politieke legitimatie in Europa is mede debet aan het ontstaan van de crisis en heeft die bovendien nog eens versterkt. Met alleen economische reacties zullen we deze crisis niet overwinnen. Er is een radicale herdefinitie nodig van onze samenlevingen in mondiaal perspectief. En daarbij gaat het om een nieuwe blik op de oude, vertrouwde grenzen.

In 1993 schreef ik mijn eerste artikel in het links intellectuele tijdschrift *La Revue Nouvelle*, waarin ik de politieke ontwikkelingen in mijn land probeerde te duiden, onder de ronkende titel 'De Europese bestemming van België'. Het was in die tijd niet ongebruikelijk België als metafoor voor Europa voor te stellen, al denk ik vandaag dat Europa beter functioneert dan België. De Europese eenwording werd om verschillende redenen door zowel de Vlamingen als de Walen ondersteund.

Voor de Vlaamse beweging met haar opkomende zelfbewustzijn bood Europa het perspectief dat de Belgische natie staat op den duur zou kunnen verdwijnen. Het Franstalige links dat de boventoon voerde in Wallonië en Brussel, hoopte daarentegen dat een sociaal Europa een vervanging zou kunnen zijn voor een Belgische verzorgingsstaat die voortdurend aan bezuinigingen onderworpen was als gevolg van de Belgische monetaire unie en het welzijnschauvinisme van bepaalde Vlaamse nationalisten. Als journalist van een gerespecteerd en uiteraard 'objectief' persagentschap kon ik mij niet onder mijn eigen naam met politieke debatten in het land bemoeien. Als pseudoniem koos ik de naam Simon Grenzmann. Simon is de voor naam van mijn oudste zoon en Grenzmann symboliseerde de houding die ik graag innam: ik wilde midden op de grens tussen verschillende werelden staan en me daar zoveel mogelijk openstellen voor de ander. Ik wilde gezichtspunten uitwisselen, het risico van ontmoeting nemen zonder te denken dat het uitbannen van verschillen alle conflicten doet verdwijnen en verschillen als rijkdom beschouwen – ook al heb ik niet zoveel op met de vaak nogal zoete, engelachtige toon van dit discours.

Ik volg nog steeds het spoor van Grenzmann, inmiddels als (ondermeer) hoofdredacteur van de *Green European Journal*, een online magazine dat begin dit jaar van start is gegaan onder de vlag van de Groene Europese Stichting (*Green European Foundation*), de denktank van de Europese Groene Partij. Via dit tijdschrift willen we een Europees netwerk opbouwen voor de uitwisseling van informatie en opinies in Europa, in het bijzonder binnen de familie van groene partijen en hun sympathisanten. Voeding geven aan het (ecologische) debat in een opkomende Europese publieke ruimte is van belang, maar belangrijker nog is het om Europeanen toegang te verschaffen tot andere nationale publieke ruimtes. Kort gezegd betekent

lige Europa

de Helling
27
zomer 2012

dit dat we niet zozeer 'paneuropes' willen zijn als veelmeer 'transeuropes'. Net zoals bij het leren van een nieuwe taal moeten we de sprong wagen in andere werelden, en daarbij voorlopig accepteren dat we niet alle nationale politieke gevoeligheden begrijpen en niet alle nuances en finesses van het debat doorgronden. Maar alleen wanneer we bereid zijn om, in ieder geval tijdelijk, ons eigen politieke referentiekader tussen haakjes te zetten, kunnen we werkelijk in de wereld van de ander binnentreden.

De artikelen en – op dit moment helaas nog vooral Engelse – vertalingen in de *Green European Journal* hebben als eerste doel de gezichtspunten van andere Europeanen te leren kennen. We positioneren onszelf in feite permanent 'op de grens'. Dit verbindingswerk tussen contexten moet natuurlijk wel worden gevoed en ondersteund door de andere activiteiten van de Green European Foundation en van de Groene Europese Partij, om op die manier de samenhang tussen de projecten van groene Europeanen te versterken.

Radicaal vreemd

Een dergelijke wil tot onderling begrip is niet naïef. We verwachten geen wonderen. In tegendeel, juist het bestaan van onherleidbare verschillen en de weerstand van ondoorlaatbare grenzen voeden ons verlangen om de wereld van de ander te kunnen binnengaan. We zijn ons er zeer wel van bewust dat dit verlangen nooit geheel bevredigd kan worden, omdat het ook het risico in zich draagt dat we onszelf in de ander verliezen. Dat geldt voor politieke ideeën net zo goed als voor talen. In de jaren tachtig noteerde Antoine Berman, de grote Franse specialist op het gebied van vertalen, dat vertalen paradoxaal genoeg zowel onmisbaar als onmogelijk is: "Elke cultuur verzet zich ertegen vertaald te worden, zelfs wanneer ze niet zonder kan". We moeten het waagstuk van vreemdelingschap aangaan en de utopie van een volledige overdraagbaarheid van gedachten en gevoelens opgeven. Dit lukt alleen wanneer we elke keer onze aandacht vestigen op het radicaal vreemde van de taal en de wereld van de ander. De algemene verbreiding van het Engels als de *lingua franca* van Europa brengt het grote gevaar met zich mee dat andere talen niet meer worden geleerd, met name Duits en Frans. De complexe relatie van deze talen

vormt een onvervangbare rijkdom voor Europa. Groene partijen zouden van de taalkwestie in Europa een belangrijke inzet voor Europese politiek moeten maken.

=

Uit het Frans vertaald door Erica Meijers

Bronnen

Antoine Berman, *L'épreuve de l'étranger*, Paris:

Gallimard 1984. De titel van dit standaardwerk over vertalen verwijst naar een gedicht van Hölderlin : « Ein Zeichen sind wir, deutungslos, Schmerzlos sind wir und haben fast Die Sprache in der Fremde verloren. » Hölderlin, *Sämtliche Werke*, vol. II, Stuttgart, 1953, p. 204.

www.larevuenouvelle.be

www.greeneuropeanjournal.eu

Illustratie: Eva Hilhorst

Vertrouwen

Waar is de Europese burger?

In de politiek van de Europese Unie is hij vrijwel afwezig. Hoe kunnen burgers in Europa dan vormgeven aan hun Europese identiteit? Voorstellen voor de versterking van de Europese democratie.

Steeds minder mensen lopen warm voor de Europese samenwerking. Dat zullen we de komende (verkiezings)tijd nog vaak horen. Burgers voelen zich niet betrokken bij Europa, het is allemaal te groot, te ver weg, te abstract, te bureaucratisch. De meeste mensen zijn niet (meer) geïnteresseerd, lijkt het. Maar is dit eigenlijk wel het belangrijkste probleem? We kunnen de vraag ook omdraaien. Is Europa, of beter gezegd: zijn de leiders van de Europese Unie wel geïnteresseerd in de burgers? Dat hun afgezaagde, weinig geïnspireerde oproepen tot versterking van de samenwerking weinig mensen aanspreken, komt vooral omdat burgers in het hele verhaal nauwelijks voorkomen. Terwijl de gevolgen van de Europese besluitvorming steeds dieper ingrijpen in het dagelijks bestaan van de burgers, hebben zij nog steeds te weinig middelen om hun stem te laten horen.

De Europese Unie was en is een elitair project. De gevolgen daarvan dringen ook zeven jaar na het teleurstellende 'nee' tegen de grondwet in Nederland en Frankrijk nog onvoldoende door. Op papier is de EU een Unie van staten én een Unie van burgers. Zichtbaar is alleen de samenwerking van staten. En zo wordt het ook door de meeste burgers beleefd, als zaak van regeringsleiders. Maar de legitimatie van het hele project blijft knellen. En in de aanpak van de crisis worden nu stappen gezet die het probleem nog groter maken dan het al was: 25 van de 27 staten sloten intergouvernementeel, dus buiten de Unie om, een stabiliteitspact dat uiteindelijk binnen de Unie moeten worden uitgevoerd. Velen hebben er de afgelopen jaren op gewezen dat de financieel-economische crisis ook en eigenlijk vooral een politieke crisis is. Herstel van het vertrouwen in de Europese samenwerking vraagt om stappen die de burgers, als Europese burgers, een grotere rol geven om de Unie van burgers nu echt in praktijk te brengen en de Europese samenwerking beter te legitimeren.

Opgesplitste soevereiniteit

De Duitse filosoof Jürgen Habermas schreef naar aanleiding van de crisis in Europa het essay *Over de constitutie van Europa*. Hij vreest dat Europa afglijdt naar een, wat hij noemt, "executief federalisme van een zichzelf autoriserende Europese Raad van zeventien eurolanden". Alle macht aan Brussel, althans voor zover de regeringsleiders er uit komen. Dat betekent een uitholling van de democratie die noch door de nationalistten noch door de federalisten zal worden

geaccepteerd, met een blijvende politieke crisis als gevolg. Met anderen pleit hij voor een aanpassing van de constitutie die, wat hem betreft, een 'transnationale' democratie mogelijk maakt. Het bestaande grondwettelijk verdrag is daarvoor volgens Habermas geen slecht uitgangspunt. De EU heeft twee gelijkberechtigde grondwetgevende subjecten: de Europese burgers en de verschillende 'staatsvolken' (dus niet: 'regeringen!'). De tweede pijler bestaat uit de volken van Europa, voor zover binnen staatsverband georganiseerd, beter gezegd naties. En uiteindelijk zijn het ook weer burgers die samen die natiestaten vormen. Burgers hebben in de filosofie van Habermas in Europa dus twee rollen: ze vormen samen de Europese Unie en ze zijn deel van een natie die samen met andere naties diezelfde Unie vormt. De democratische basis van de Unie wordt dus gevormd door burgers-in-twee-hoedanigheden. In termen van de parlementaire vertegenwoordiging moet ik mijn rechten als Europees burger zowel via Den Haag als via Brussel/Straatsburg kunnen uitoefenen. Die gedeelde of opgesplitste soevereiniteit is volgens Habermas het belangrijkste uitgangspunt in de constitutie van Europa. Dat betekent dat de EU geen (super)staat is, geen statenbond en ook geen bondsstaat, het is een geheel eigen configuratie, die uiteindelijk wel gebaseerd is op de burgers. Een lastige configuratie ook, die in de praktijk nog maar moeilijk uit de verf komt.

Omdat de EU tot nu toe een elitair project is gebleven, is er volgens Habermas een asymmetrie ontstaan, "een asymmetrie tussen enerzijds de democratische participatie van de volken aan dat wat hun regeringen voor hen in het verre Brussel 'er uit weten te slepen', en anderzijds onverschilligheid, ja, zelfs volkomen desinteresse van de kant van de burgers van de Unie voor de besluiten van hun Parlement in Straatsburg." De Europese burgers laten zich alleen zien of horen in hun hoedanigheid als lid van een natiestaat. Als ze daartoe de kans krijgen. Europese politiek is in de nationale parlementen geen populair onderwerp, heeft geen prioriteit in campagnes en wordt nauwelijks belicht in de media. Buiten de opiniepagina's van enkele kwaliteitskranten is de burger, in zijn hoedanigheid als lid van de natiestaat die de Unie mede constitueert, nauwelijks zichtbaar. Maar de Europese burger, de Europeaan die met vijfhonderd miljoen anderen de EU vormt, is vrijwel totaal afwezig. Politiek is in Europa eerst en vooral nationale politiek. Op economisch en financieel gebied, en op zo

in de burger

veel andere terreinen heeft de EU de grenzen open gegooid en bestaat er een gezamenlijke ruimte. De politici die dit alles hebben mogelijk gemaakt, zitten echter zelf nog steeds gevangen in hun nationale kaders. Dat geldt zowel voor Den Haag als voor Brussel. Want ook voor het Europees Parlement fungeert de natiestaat als kieskring. Hoe krijgt de burger dan ooit contact met de andere kant van zijn politieke identiteit, zijn rol als Europees burger?

Transnationale campagne

Belangrijke stappen om de Europese burger uit de schaduw te halen zijn gelegen in een *hervorming van het kiesrecht*. Naast een uniformering van het kiesstelsel, zodat elke Europese burger gelijke kansen krijgt, dragen Europese kieslijsten, een Europese campagne en een vaste Europese verkiezingsdag bij aan dit doel. Het voorstel van de liberaal Andrew Duff om 25 zetels via Europese lijsten te kiezen kan al een belangrijke stap zijn. Al was het alleen maar dat dit een stimulans zal geven aan de 'Europeïsering van het bestaande partijstelsel' (Habermas). Europese partijen zoals de Europese Groene Partij (EGP) zijn nu tamelijk vrijblijvende federaties van gelijkgezinden. De EGP heeft gezien het vigerende kiessysteem formeel geen band met de groene fractie in het Europees Parlement. Zelfs als maar een heel klein aantal parlementariërs via een Europese Lijst gekozen gaat worden zal de Europese partij vanwege de kandidaatstelling, het programma en de campagne al een groter gewicht krijgen. De keuze van een Europese vertegenwoordiger die niet via de nationale partij is gekandideerd en die een eigen transnationale campagne voert, plaatst de kiezer in de rol van de Europese burger. Sterker, in de media aanwezige Europese partijen bieden een perspectief op keuzes die burgers niet verdelen naar natiestaten, maar naar politieke richting. De politiek zal daarmee de landencompetitie, zeg maar het niveau van het EK voetballen, kunnen overstijgen. In de Europese Groene Partij wordt daar hard aan gewerkt, in goede samenwerking met de fractie in het Europees Parlement. Maar de resultaten, de gemeenschappelijke standpunten, zijn nog onvoldoende zichtbaar, zelfs in de aangesloten partijen. Europabrede standpunten raken ook in de pro-Europese groene partijen nog te vaak ondergesneeuwd onder nationale, of regionale prioriteiten in de communicatie met de achterban. Het kiessysteem is daarbij nog steeds een belemmerende factor.

Een andere weg om de Europese burger

op het politieke toneel te krijgen is *het Europese Burger Initiatief* (ECI) dat op 1 april van kracht is geworden. De GroenLinks fractievoorzitter in het Europees Parlement, Judith Sargentini, wees er bij die gelegenheid op dat je met goed getimede, grensoverschrijdende handtekeningenacties iets kunt bereiken in Europa. Het verbod op het gebruik van proefdieren bij de productie van cosmetica bijvoorbeeld, is er gekomen dankzij een Europawijde petitie van dierenbeschermers. Onlangs nog droeg een door miljoenen Europeanen gesteunde digitale petitie eraan bij dat de goedkeuring van ACTA, een verdrag dat de internetvrijheid beperkt, werd stilgelegd. Het ECI bepaalt dat een plan of verzoek waar een miljoen Europeanen uit minstens zeven verschillende landen hun handtekening onder hebben gezet door de Commissie en het Parlement moet worden behandeld.

Tenslotte moet natuurlijk ook de positie van het orgaan waarin deze burgers zich laten vertegenwoordigen, *het Europees Parlement*, verder versterkt worden. In het Verdrag van Lissabon zijn belangrijke stappen gezet om het parlement in verhouding tot de Raad van Ministers en de Commissie meer zeggenschap te geven. Maar de regenten van de Raad blijven op veel punten dominant. Als je kijkt naar het belang van de besluiten die op Europees niveau worden genomen en die ons leven verregaand beïnvloeden, dan lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat in elk geval de West-Europese burgers er de afgelopen decennia qua democratische machtsmiddelen flink op achteruit zijn gegaan. Dit is volgens mij tevens de kern van de politieke crisis, die op nationaal niveau mede heeft geleid tot de opkomst van rechts populisme.

Omgekeerd

Een antwoord vinden op deze crisis in de democratie en op de anti-Europese geluiden van rechts, vereist politieke moed. Het is een grote vergissing om af te zien van de versterking van de Europese democratie vanuit de veronderstelling dat de Europese burgers zich niet bewust zijn hun gezamenlijke belangen of dat er zich geen Europese identiteit heeft ontwikkeld. Het draagvlak voor Europese samenwerking volgt niet op de spontane ontwikkeling van een Europese identiteit. Het is eerder omgekeerd, zoals de geschiedenis van de natiestaat laat zien. Het nationale bewustzijn groeide met maatregelen die bedoeld waren om de eenheidsstaat vorm te geven op het vlak van de economie, het onderwijs, het verkeer, etc. De politieke elite droeg daar in de negentiende en twin-

tigste eeuw enthousiast aan bij. Dat is nu wel anders in Europa en zeker in Nederland. De politieke elite laat de burgers nu niet verder kijken dan het nationale toneel waarop zij haar reputatie waar moet maken. Het zicht op de Europese ruimte wordt de burgers ontnomen, terwijl juist daar belangrijke voorbereidingen worden getroffen voor de toekomst van de economie, het milieu, de energievoorziening en zoveel andere beleidsterreinen. Het zou goed zijn, en dat is dan mijn laatste voorstel, als de Europese politici de moed op zouden kunnen brengen een concreet plan met grote impact via een *Europa-breed referendum* voor te leggen aan alle Europese burgers, in één campagne, op één dag. De verkiezingen in 2014 bieden daarvoor een mooie gelegenheid. De kans dat Europa een stapje terug moet doen is gezien het huidige scepticisme zeker aanwezig, maar op den duur zal de Unie door beter gelegitimeerde besluiten met sprongen vooruit kunnen gaan.

=

Literatuur

Jürgen Habermas, *Over de constitutie van Europa*,

Zoetermeer: Klement 2012.

een munt

de Helling
30
zomer 2012

De euro had de materialisering van de ziel van de Europese Unie moeten worden, het ultieme politieke middel tot eenheid. Maar al vanaf het begin miste de euro een monetaire ziel, een verbindend element dat door rampen bezochte regio's uit de put helpt.

Mijn eerste kennismaking met de heerlijk diverse snoeptrommel die Europa is, was de Interrail reis die mij begin jaren negentig over de Franse Alpen voerde, via de Italiaanse en Griekse stranden naar Istanbul, Belgrado, Budapest en Praag. Het echte besef Europeaan te zijn, onlosmakelijk verbonden met al die diversiteit, vond echter plaats op een regenachtige achternamiddag in de bibliotheek van het Amsterdamse Westerpark. Daar kwam in 1999 het kersverse Kamerlid Kees Vendrik de lokale GroenLinksers bijpraten over de euro. Of preciezer: waarschuwen voor de gevaren van de nakende monetaire eenwording zonder bijbehorende politieke samenwerking. Op één ongereguleerde Europese markt zouden de lidstaten verstrikt raken in een genadeloze oorlog van allen tegen allen, een *race to the bottom* van elkaar onderbiedende landen met alsmaar lagere sociale bescherming voor werknemers en lagere belastingtarieven voor de meest mobiele productiefactoren: kapitaal en hogeropgeleiden. Daar besepte ik dat de keuzevrijheid van Nederland door die Europese Unie al enorm was ingeperkt: Ik was een Europeaan, en dat was best schrikken.

Een jaar later werkte ik voor de GroenLinks fractie in het Europees Parlement: opiniestukken schrijven over de noodzaak van een fiscale unie, Eurocommissaris Bolkestein het vuur aan de schenen leggend over zijn weigering Europese minimumtarieven voor winstbelasting te introduceren. Pleidooien die weinig steun kregen. Toonaangevende liberalen als Bolkestein vonden elkaar klein concurrerende overheden wel prima. In Nederland maakte niemand zich erg druk om wat ze daar in Brussel allemaal uitspookten.

Aan de 'theoretische' bedenkingen van monetair economen over de levensvatbaarheid van één munt voor het eurogebied besteedde al helemaal niemand aandacht. Zoals dat het eurogebied, anders dan de Verenigde Staten, geen aanpassingsmechanismen kent om regionale schokken op te vangen: geen koopkrach-

tige federale overheid, geen verhuislustige beroepsbevolking. De euro mist daarmee een monetaire ziel, een verbindend element dat door rampen bezochte regio's uit de put helpt. De devaluatie van de eigen munt, de oude oplossing om economische onevenwichtigheden op te heffen, verdween zonder dat daarvoor iets in de plaats kwam.

Het waren niet meer dan economische kanttekeningen bij het politieke project van de euro. In Roel Janssens boek *De euro*, komen enkele hoofdrolspelers bij de totstandkoming van de munt aan het woord. Bijvoorbeeld Ruud Lubbers, die zich herinnert hoe hij in 1989 met Europese Commissievoorzitter Delors en Bondskanselier Kohl afsprak: "We hebben de eurosclerose overwonnen, nu moet de munt komen." Zijn voornaamste argument was dat van 'de rijdende fiets', doortrappen om maar niet om te vallen: "Er moet een vervolg komen op de interne markt". Het had ook een euroleger kunnen worden, maar het werd een gezamenlijke munt. Toenmalig topambtenaar en later ING-bestuurder Cees Maas schetst hoe daarbij werd uitgegaan van het klassiek marxistische geloofsartikel van een bovenbouw die de onderbouw wel zou volgen: "We dachten dat met een monetaire unie de politieke convergentie vanzelf zou toenemen."

Euro-optimisme kenmerkte ook de Brusselse GroenLinksfractie. We droomden eind jaren negentig van een toekomst waar in heel de Unie, van Lapland tot Gibraltar, met één blik in de portemonnee zou kunnen zien zag wat ons allemaal verenigde. De euro moest de materialisering worden van de ziel van de Unie, het gouden kalf waar het de Unie altijd aan had ontbroken en waar EU-burgers eensgezind omheen zouden dansen.

Mirakel

De introductie van de euro ging inderdaad niet onopgemerkt voorbij. Feestelijk haalden ministers van Financiën de eerste briefjes uit de muur en sloegen centrale bankiers de eerste munten. Maar vanaf dag twee waren er geruchten over prijsstijgingen.

En stijgen deden de prijzen, vooral in Zuid-Europa. Na de komst van de euro daalden de rentetarieven van Zuid-Europese landen naar Duitse niveaus. Dit geheel volgens de convergentiecriteria die stelden dat het rentever verschil tussen de eurolanden maximaal 2% mocht bedragen, waar dat voor de euro nog 8% was. Een eis waar eurobanken graag aan voldeden, zeker nu de nieuwe Europese Centrale Bank (ECB) alle overheidsschuld als onderpand accepteerde en deze als risicovrij ingeboekt mocht worden. Griekse en Spaanse bedrijven konden plotsklaps spotgoedkoop lenen. De gierende inflatie in eigen land in ogenschouw

nemend kregen ze zelfs geld toe.

Dat de prijzen in Zuidelijke lidstaten stegen en daardoor de reële wisselkoersen veranderden (het feit dat je met je euro in Zuid-Europa snel minder kon kopen) ging geheel voorbij aan een financiële sector die toch juist is opgericht om dit soort ontwikkelingen te monitoren. De oplopende tekorten op de betalingsbalans van een land als Spanje werden gezien als teken van kracht, van de ongekende investeringsmogelijkheden van dat land. Een nieuw economisch mirakel was geboren. Of, zoals we nu weten: een volgende financiële bubbel werd opgeblazen. Tussen de start van de euro en 2007 groeide de Spaanse private schuld van 80% naar 270% van het nationaal inkomen. In diezelfde periode daalde de Spaanse overheidsschuld van 63% naar 36%.

De mooie groeicijfers beperkten zich niet tot de eurozone. Ook in Oost Europa groeiden de economieën, gefinancierd door West- en Zuid-Europese banken, als kool. Ook de arbeidsmobiliteit steeg tot ongekende hoogten, zij het niet binnen de eurozone, maar van Oost naar West in de vorm van Poolse loodgieters en Roemeense seizoenarbeiders.

Zonder onderbroek

De euroforie bereikte tien jaar na de start van de munt zijn hoogtepunt. Het Angelsaksische aandeelhouderskapitalisme hing na de val van Lehman Brothers uitgeteld in de touwen. Ter gelegenheid van tien jaar euro lanceerde de Europese Commissie op 1 januari 2009 de website EMU@10! die pocht over "a historic achievement of which all Europeans can be proud (...) we can declare it a resounding success." Onder de tien successen ook de lage rente in Griekenland en de geïntegreerde financiële markten.

Het economisch tij nam echter over heel de wereld af. En zoals een oude beleggerswijsheid stelt: bij eb zie je wie er zonder onderbroek aan het zwemmen is. Dat bleken de Europese banken te zijn. Toen de kortlopende financiering vanuit Amerika wegviel stonden zij in hun blote kont. Het Griekse overheids-tekort bleek groter dan gedacht en de vastgoedwonderen van Ierland en Spanje werden ineens gezien voor wat ze waren: ongekende bubbels waar de lucht direct uit begon te lopen, iedereen in hun val meesleurend die zijn lot had verbonden aan de stijgende prijzen.

Europese overheden moesten en masse de beurs trekken om de financiële tekorten van hun banken bij te passen. Januari 2010 stelde het IMF vast dat de transfer van financiële risico's naar overheidsbalansen en de daarvoor toegenomen schuld niveaus in zichzelf een gevaar voor de financiële stabiliteit waren geworden. De rentes voor Ierland en de zuid-

zonder ziel

lijke eurolanden loopt op, een nieuw acroniem is geboren: PIIGS (Portugal, Italië, Ierland, Griekenland en Spanje).

En hoewel het europact een expliciete *no bail out clause* kent, die stelt dat faillissement van een euroland zijn eigen probleem is, schiet de Unie te hulp. Griekenland krijgt mei 2010 zijn eerste steunpakket. Al snel volgen Ierland en Portugal. Het wachten is op Spanje, ook daar heeft het IMF inmiddels van vastgesteld dat gezondmaking van zijn bankensector niet mogelijk is zonder steun.

Naar het waarom van het aan de kant schuiven van de *no bail out*-clause kunnen we enkel gissen. Waarschijnlijk was het een combinatie van Franse en Duitse financiële belangen (hun banken zouden verreweg de grootste verliezen lijden), een Europese Commissie die kans zag zijn werkterrein te verbreden en een laatste restje Europese gedachte bij de overige lidstaten?

Dat restje was snel opgebruikt, waardoor het nu ontbreekt aan eurowil (en daarmee middelen) om de eurocrisis te beëindigen. Intussen worden wel gretig stappen gezet bij het disciplineren van de overheidsbegrotingen. Dit brengt een oplossing niet dichterbij, maar zet een dynamiek van verdere bezuinigingen en tegenvallende economische groei in gang.

Rook

De oorzaak van de eurocrisis waren niet de overheden die te veel geld uitgaven. De overheidsschuld van de eurozone daalde na 1999 van 72% naar 66% in 2007.

Het was ook niet een klassieke asymmetrische schok die slechts een deel van de eurozone raakte. Het was de schok van de komst van de euro zelf, die de eurozone als geheel te boven moet zien te komen. Het was de rook over reële wisselkoersen die door de komst van de euro ontstond en die de losgeslagen financiële sector de kans bood om zich jarenlang rijk te rekenen. Dit is daarmee niet een crisis van Zuid-Europa, zoals de *subprime* crisis in de VS er niet een was van arme mensen die te grote huizen kochten. Waar slechte leningen worden afgesloten hebben beiden schuld. Het is dan ook alleen maar rechtvaardig als beiden zijden bijdragen aan de oplossing. Sterker, elk denkbare oplossing vereist dat de Noordelijke eurolanden in de buidel tasten en daarmee de Zuidelijke landen weer perspectief bieden.

Daar is tot op heden geen sprake van, de pijn en kosten zijn bijna geheel voor de rekening van Zuid-Europa gekomen, dat daardoor in een uitzichtloze situatie verkeert. Daardoor combineren we tot dusver het slechtste van twee werelden, probleemlanden krijgen geen steun maar moeten zelf wel bezuinigen. De

zuidelijke (en Ierse) schulden zullen geherstructureerd moeten worden. G, goedschiks op een geordende wijze, of kwaadschiks door dat de zuidelijke eurolanden zichzelf failliet verklaren.

De keuze voor de toekomst is vervolgens of de eurozone als geheel door moet gaan: lossen we dit op en gaan we dan uiteen? Of wegen de voordelen van een munt zwaarder dan de nadelen en gaan we gezamenlijk door? De meeste politieke partijen belijden nog steeds dat ze willen voortgaan met de euro, maar lijken onvoldoende bereid de daarvoor benodigde overheveling van middelen te steunen. Middelen om de Europese banken van Europese steun te voorzien, middelen om een volgende schok op te vangen, die zeker zal komen in een eurozone die zulke grote verschillen kent in welvaartspeil en sectorspecialisatie, en vooral, middelen om een land als Griekenland de komende jaren flink te blijven steunen.

Deze verschillen kunnen ook reden zijn te kiezen voor het beëindigen van één euro. Gegeven de geringe bereidheid tot onderlinge steun, zien steeds meer economen dat als een wenselijke situatie. Paul Krugman vergeleek de euro onlangs met de goudstandaard. Het vasthouden daaraan maakte in de jaren dertig de crisis des te dieper. Een eigen munt biedt de Zuidelijke landen de kans van een devaluatie, een neuro en zeuro zouden economisch veel meer een eenheid vormen. Dat economisch succes mogelijk is buiten de eurozone hebben Zweden, Zwitserland en de Midden en Oost-Europese landen de laatste jaren laten zien. Daarbij zouden de Zuidelijke landen wel gezamenlijk moeten uitstappen.

Ongeacht of het een of twee euro's worden, zal ook het eendimensionale streven naar één interne markt in Brussel moeten veranderen. Regionale verschillen vragen om regionaal maatwerk. Dit betekent vaak juist minder harmonisering en meer ruimte om met nationaal beleid de economische conjunctuur bij te sturen. EU bandbreedtes voor bijvoorbeeld de btw maken het nu lastiger om dit maatwerk te leveren. Net zo wil de EU de nieuwe kapitaalseisen voor banken, die nadrukkelijk zijn opgesteld als minimumeisen, ook overal als standaard invoeren. EU-landen verschillen echter zeer in de mate waarin zij bloot staan aan het risico dat hun banken in problemen komen. Nederland kent net zoals de Britten en Zwitserland een ongekend grote bancaire sector. Daarom besloten zowel de Britten als de Zwitsers tot extra hoge kapitaalseisen. Die vrijheid moet Nederland ook hebben.

Nodig is ook dat de financiële sector weer in toom wordt gehouden. Het pre-euro visioen van elkaar onderbiedende lidstaten heeft juist

op dit terrein plaatsgevonden. Het is de *light touch* regulering van deze sector die de huidige crisis heeft mogelijk gemaakt. Nodig is EU-toezicht, te beginnen voor de pan-Europese banken. Van de 29 geïdentificeerde wereldwijd 'systeemrelevante financiële instellingen' zijn er zeventien Europese banken. Een bank als Deutsche Bank is, met 82% van zijn bezittingen buiten Duitsland, alleen in naam nog Duits. Maar de Duitse overheid staat wel geheel garant voor vrijwel al deze bezittingen. Zoals de Engelse centrale bankpresident Mervyn King het zei: "Banks are global in life, but national in death".

Ideologische veren

Van meet af aan was de euro een munt met een politieke ziel, maar zonder economische levenskracht. Een klassieke economische schok, een vulkaanuitbarsting in Italië of een tsunami in Griekenland, had de munt nog wel overleefd. Dan had het Noorden de beurs getrokken. Maar het was de prijsverwarring die volgde op de invoering van de euro die Noord en Zuid uiteendreef. Door de huidige verwarring over de schuldvraag is er geen draagvlak voor een oplossing.

De ironie is dat het politieke project van de euro de politiek nu buitenspel heeft gezet. Eerst in de bakermat van de democratie, Griekenland, daarna in Italië. Ook in Nederland is de roep om een zakenkabinet niet meer van de lucht. Zonder aangescherpt stabiliteitspact had Nederland in 2013 niet zo hard geprobeerd de 3% norm te halen.

Juist de regeringsleiders die in de jaren negentig hun ideologische veren afschudde, hebben op fatale wijze de dynamiek van de markt onderschat. We staan nu voor de keuze: doorgaan met de euro kan, maar alleen als dat met hart en ziel is. Aan de politici de taak in te schatten of daar voldoende animo voor is. Mochten zij daar niet van overtuigd zijn, dan is het beter ten halve te keren en te proberen zo ordentelijk mogelijk tot twee zo groot mogelijke euroblokken te komen.

=

Literatuur

Gill Indermit en Martin Raiser, *Golden Growth; Restoring the lustre of the European economic model*, WorldBank, 2011

Roel Janssen, *De euro. Twintig jaar na het verdrag van Maastricht*, Amsterdam: De Bezige Bij 2012

Avinash Persaud, "The euro's salvation lies in a little less Europe, not more Europe", Vox, 25.4. 2012, <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/7911>

Kees Vendrik e.a., "Met deze EMU kiest Europa de verkeerde weg", *De Volkskrant* 13.2.1997.

Thuis-zijn is niet zonder meer nabijheid, schreef de filosoof Rudi Visker, het is een nabijheid in de afstand, het vooruitzicht van een hier. En daarom is het zo moeilijk om precies te zeggen wat ‘een Berlijner, een Madrileen en ons’ samenhoudt en een Europese identiteit geeft. Misschien wordt die identiteit juist bedreigd wanneer we haar als een hecht fundament voorstellen.

R. Visker, “On-Europese verlangens”, in: R. Visker, *Vreemd gaan en vreemd blijven*, Amsterdam: Sun 2005, p. 76-77.

Vier Europese kunstenaars reisden door hun continent en maakten omtrekkende bewegingen rond het hart. Op de volgende bladzijdes hun bevindingen.

Acht Europese politici, journalisten en wetenschappers werden gevraagd naar de Europese ziel. Op de volgende bladzijdes hun om-schrijvingen.

Esther Kokmeijer reisde naar het midden van alle 27 EU-landen:

Oostenrijk België Bulgarije
Cyprus Tsjechië Denemarken
Estland Finland Frankrijk
Duitsland Griekenland Hongarije
Ierland Italië Letland
Litauen Luxemburg Malta
Nederland Polen Portugal
Roemenië Slowakije Slovenië
Spanje Zweden Verenigd Koninkrijk

heim

"There are two kinds of people here, 'valley people' and 'mountain people'. I come from the valley and didn't like it up here, but I changed and now I don't want to leave anymore. I became 'mountain people'."

– Cilli Kerschbäumer –

maison

"I have adapted the house myself, broke through the wall and made the bathroom, bedroom and clothing room. Maybe I feel at home here because it is my home."

– Patrick Pleeck –

σπίτι

"Besides this house I have a small apartment, in the city. But I cannot sleep there. I need the quiet and the distance from my work to get some rest."

– Nicos Katelari –

domáci

"This house was family property when we came here."

We had to look after my mother, so it was a logical step to live in this house."

– Vojlav Vavricka –

kodu

"The house is small and cute, which makes it nice and cozy. It is just big enough for the two of us. When we are finished with the renovation it will be exactly as we like it, so I feel at home already."

– Marika Niine –

koti

"I grew up here and have so many memories that I cherish."

They stay fresh in my memory because the house has changed very little. The colors of the rooms for example, are still the same as when the house was built. We have painted them in the same color over and over again."

– Arja Lapintaival –

heim

"The Barron who lived here called it the nicest house in the world and I agree. The view is fantastic. You can see as far as 70 km and on a clear day 27 villages can be seen."

– Ariane Rettelgusch –

σπίτι

"The restaurant plays a major role in my life. We live above the restaurant, it is the living room for the entire family."

– Christos Skouras –

baile

"I incorporated the old house that was here into the new design, so people can still see and feel the rooms as they were before."

– Kevin Foley –

a casa

"The most important place in the house is the kitchen, there is a fireplace and we all meet here. It is the focal point of the house"

– Claudio Cuntini –

namo

"I built this house with an axe and a hammer with my father. That means a lot to me, even though it is small and not very good. My dream is to build a new house with my son, here in the yard."

– Antanas Barauskas –

eist doheem

"We spend most of our time in the small living room, while we have a large luxurious living room."

We almost never use it; the small room is cozy and warm, close to the hearth."

– Ernest Kerschén –

thuis

"We live quite rural. The house is only for shelter, the more space we have outside the less we need inside."

– Daan Hartoog –

do domu

"The village has become more beautiful because of our home. It has a prominent place next to the fire station and breaks up the view to the fields."

It completes the village."

– Paweł Stangrećiak –

acasă

"By building the house and the garden, we wanted to bring the countryside to the city. I think that worked out pretty well."

– Maria Maier –

domáci

"I made all the woodwork in the house myself, which gives it atmosphere. I like it and it's fun to make."

– Lubo Holka –

en casa

"We live here with 4 generations of our family. We do many things together and support each other. If you want to work, you get a job. If you don't, you don't have to get a job."

– Maria Rosa Martínez Castellanos –

hemma

"My house is just a box to sleep in."

– Hans Danielsson –

*"The mountains and my family are home to me.
Besides that it does not matter where I sleep."*
– Peter Z. Petrov –

*"The mountains and my family are home to me.
Besides that it does not matter where I sleep."*
– Peter Z. Petrov –

hjemme

*"We have just moved here and for me this is paradise:
The sea, the air, the space, the views and the people on the island are great."*
– Kenn Nielsen –

foyer

"We were fond of this house already when it wasn't for sale yet. When we arrived with the agency later, we smiled at each other. This is our dream house."
– Jenny Roosens –

otthon

*"We have inherited the house and the land from my parents,
which is why we have an extra bond with it."
– Sándor Malata –*

mājas

*"This house does not feel like a home, it's a place to live.
Home for me is where I was born."
— Biruta Rode —*

dar

*"Since my husband died I find it difficult to go to the house,
there are too many memories of him."
– Widow of Jimmy –*

a casa

*The house is built on the structure that my father built in 1981.
The old house has been integrated into the new home.
This makes the house extra valuable to me.”*
– José Oliveira –

domov

*"It is the same with a house as it is with a woman,
not everything is perfect, but you get used to it."
– Franci Merela –*

at home

*"We can see the river and the clouds from the house.
This is important because previously it took one day before our land was under water,
but today the land with our flock on it, is flooded within three hours."
— Joseph Dugdale Towers —*

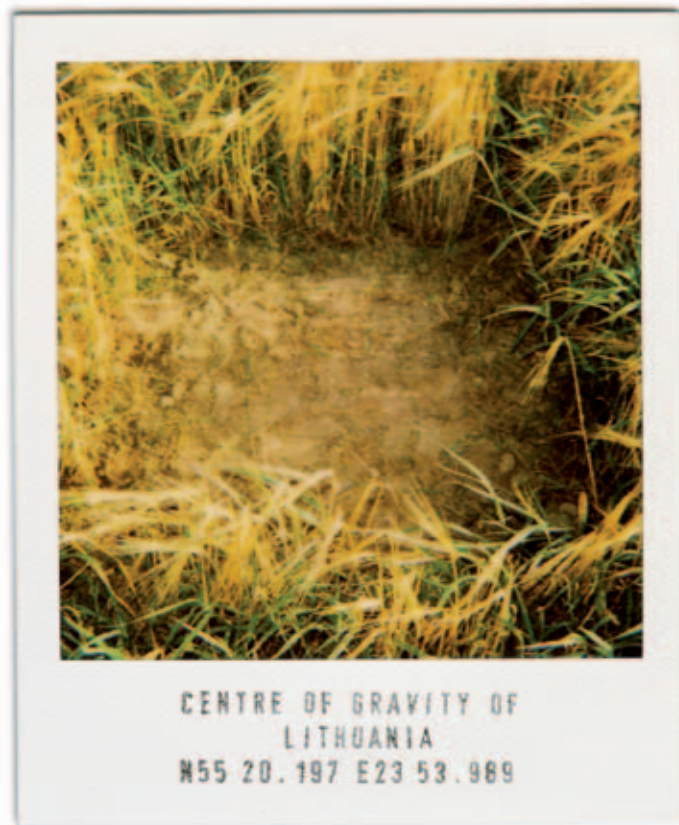
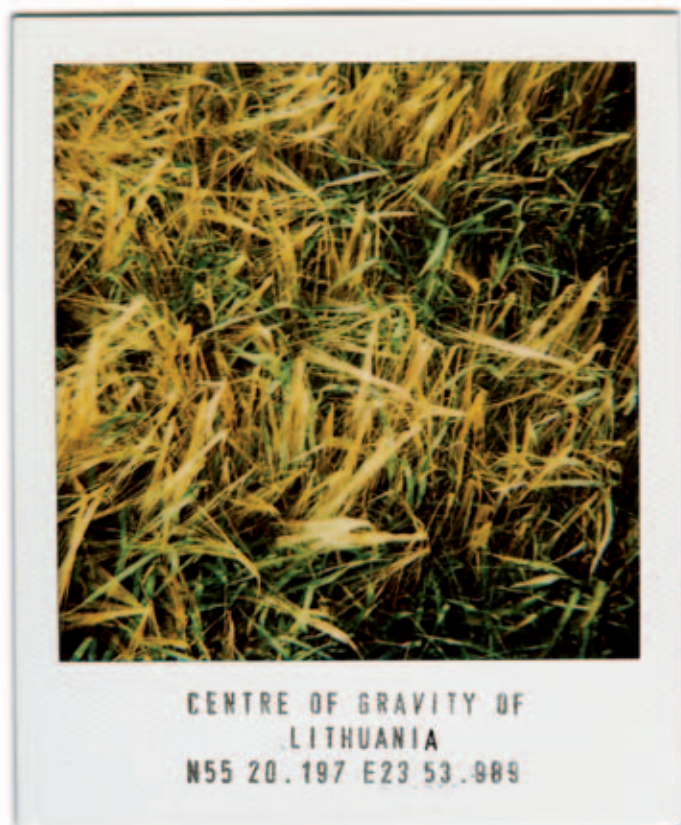

Esther Kokmeijer reisde met Henrik Jan Haarink naar het exacte geografische midden van de 27 landen van de Europese Unie. Kokmeijer: "Het landschap verbergt grenzen, coördinaten en meridianen. Deze orde van onzichtbare aanwezigheid intrigeert mij." Aangekomen op het – door het kadaster berekende – zwaartepunt markeerde Kokmeijer met vergankelijke materialen de exacte vierkante meter, en bezocht ze de familie die er het dichtst bij woonde. De 27 huizen met bewoners vormen een willekeurige doorsnede van de Europese Unie, een overzicht van wat nu eigenlijk een thuis is in

de verschillende culturen binnen Europa. De meeste mensen waren trots dat ze precies in het midden van hun land bleken te wonen. Esther Kokmeijer: "De glinstering in hun ogen zal ik nooit meer vergeten."

Ze maakte polaroids van de plekken en de mensen, eenmalige momentopnames die niet eindeloos kunnen worden gereproduceerd zoals digitale foto's.

Op de tentoonstelling *Contains the EU* werden alle 27 middelpunten samen een kubus. Meer op www.estherkokmeijer.nl

★ Nu is ze aangekomen, de ziel van Europa. Ze zit op een rots op de *Isla de las Palomas*, de meest zuidelijke punt van Europa. Achter haar de muur van de citadel, de witte huizen van Tarifa en laatste uitlopers van Andalusië. Voor haar de *Estrecho* van Gibraltar, en op een steenworp afstand de kust van Afrika.

Haar bundeltje spullen heeft ze op de rots gelegd, veel zit er niet in: wat kleren en een verfromfaaid exemplaar van de Algemene Verklaring van de Rechten van de Mens, maar geen reisdocumenten, geen paspoort.

De ziel van Europa is tijdens haar tocht meerdere keren aangehouden omdat ze geen identiteitspapieren kon tonen. Ze is opgesloten, geïntimideerd, geslagen. Bij de ondervraging door de marechaussee, door de *Guardia Civiles*, heeft ze zich op haar recht als persoon beroepen, op haar vrijheid als mens, in Lille net zo goed als in Perugia, in Gent en ook in Triest. Dat ze steeds weer werd vrijgelaten was niet dankzij dat beroep; men wist gewoon niet

waarheen ze kon worden uitgewezen, de ziel van Europa.

Nu zit ze daar, kijkt uit over de *Estrecho* en wacht op het invallen van de nacht. Ze heeft een deken over haar schouders gelegd en volgt met haar ogen de navigatie-lichten van de schepen: groen, rood, wit. Een containerschip, de *Cargo China*, een diepliggende olietanker, en twee trawlers, waarschijnlijk op weg naar de visgronden voor de kunst van Senegal.

De ziel van Europa weet dat ze 's nachts komen, altijd 's nachts, en velen landen op de *Playa de los Lances*, het eindeloze strand achter Tarifa. Ze kent hun getal, duizenden en nog eens duizenden de afgelopen jaren, overgezet van het andere continent in sloepen, nauwelijks zeewaardige *Pateras*, zoals de Spanjaarden ze noemen. Velen komen levend aan, anderen spoelen aan.

Ze staat op, de ziel van Europa,

klautert over de rotsen, loopt langzaam langs de muren van de vesting, luistert. Ze denkt aan allen die hier op het oude continent aankwamen, aan de Feniciërs die zich als eerste op de *Isla de las Palomas* vestigden, aan Tarif ibn Malik, die hier in het jaar 710 als eerste Saraceen voet aan wal zette, aan allen die hier tijdens de *Conquista* aan land gingen en verder trokken. Ze denkt eraan dat zovelen hier langskwamen, ook in tegenovergestelde richting.

De ziel van Europa slentert langs de muur van de vesting, ze zou nu de stemmen willen horen van hen die werden opgesloten, hier in het *Centro de Internamiento para Imigrantes*; de stemmen van hen die over de zee kwamen, ergens werden opgepakt, in de armen van de *Guardia Civil* liepen; ze zou hun reisverhalen willen horen, hun stille hoop, hun angsten.

Ze gaat verder, over de smalle dam naar de *Playa de los Lances* en

gaat op een boomstronk zitten. Ze wacht weer, de ogen gericht op de zee.

Ze wacht tot middernacht.

Dan ziet ze de eerste boot aankomen, hij schommelt op de golven en wordt het strand op geduwd. Mensen struikelen, vallen over boord en de ziel van Europa snelt erheen, ondersteunt hier een verzwakte man en neemt daar een oudere vrouw bij de hand, ze grijpt naar een kind, dat slaapt alsof er niets gebeurt, in dekens gehuld.

Ze helpt, de hele nacht lang, en ze is niet alleen. Vele helpers zijn er, mensen uit de buurt.

De ziel van Europa heet *égalité*, en ook zij is hier ooit van elders aangekomen, lang geleden.

=

Christoph Keller

Schrijver en journalist in Bazel.

Uit het Duits vertaald door Erica Meijers.

's Nachts op het strand

★ In het hart van Europa, zoals Praag vaak wordt genoemd, stap ik op een zondagmorgen om half zeven in de trein die uit Boedapest komt. Ik ga in de Hongaarse restauratiewagen zitten: „Jó napot!“ (goedendag). Mijn kennis van het Hongaars is beperkt, maar de kelner weet het toch te waarderen. In Berlijn zal ik uitstappen. Het is de perfecte gelegenheid om te mijmeren over de ziel van Europa.

Maar al kort nadat de trein Praag heeft verlaten, stel ik vast dat deze ziel niet goed in woorden is te vatten zonder pathetisch en eenzijdig te worden. Zo lukt het me niet om Europa recht te doen. Hoewel de aanwezigheid van een Europese ziel voor mij vanzelfsprekend is, is het moeilijk haar te beschrijven. Mijn Europese identiteit is mij als het ware in de schoot geworpen: mijn moeder is Duitse, mijn vader Nederlander en mijn man Tsjech. Ik ben opgegroeid in Duitsland, studeerde in Rotterdam en woon al vijftien jaar in Praag: ik ben kortom door en door Europees. En zonder pathetiek zou ik daaraan willen toevoegen: met hart en ziel.

De vraag of Europa een ziel heeft is voor mij net zo boeiend als de vraag naar de eigenschappen van die ziel. Want ik behoor tot diegenen voor wie Europa een bijzondere betekenis heeft. Het is voor mij ondenkbaar in een Europa

zonder ziel te wonen. Dat zou net zoiets zijn als vriendschap zonder vertrouwen. Een zielloos Europa klinkt koud, uitdrukkingsloos en afstandelijk. En dat is wel het laatste wat Europa voor mij betekent. Ik ben me ervan bewust dat dit niet voor iedereen het geval is en dat niet iedereen in Europa een ziel vermoedt of zich de vraag stelt, waar Europa zich bevindt. Onlangs vroeg een receptiemedewerker in een hotel in Berlijn mij: “Pardon voor deze domme vraag, maar in welk land ligt Praag?” Meestal antwoord ik in dat soort situaties: “Dat is toch helemaal geen punt.” Maar deze keer kreeg ik dat als overtuigend Europeaan niet over mijn lippen.

De trein rijdt het grensstation Bad Schandau binnen. Vroeger werd hier mijn Duitse paspoort gecontroleerd, nu krijg ik een smsje over de tarieven in de EU. De rivier waar we langsrijden blijft dezelfde, maar heet nu de Elbe in plaats van de Labe. Rivieren verbinden, wanneer je weet van waar ze komen en waarheen ze stromen.

In 1989 was ik zestien. Ik geloof niet dat ik toen de vraag of Europa een ziel heeft, van harte met ‘ja’ beantwoord zou hebben. Ik wist weinig over Europa, Europa was een verdeeld continent. Na de Wende, de fluwelen revolutie, de ineën-

storting van het IJzeren Gordijn of hoe je deze mijlpaal in de Europese geschiedenis ook maar wilt noemen, ging er een geheel nieuwe, tot dan toe ontoegankelijke wereld voor mij open. De val van de muur maakte me nieuwsgierig naar (Oost) Europa. In de jaren die volgden raakte ik ervan overtuigd dat het Europese project alleen levensvatbaar is, wanneer Europa voor zijn inwoners meer wordt dan een reeks toeristische hoogtepunten. Het zal deel moeten gaan uitmaken van het leven van zijn burgers: we moeten Europa (be) leven.

Aan dit leven met en tussen de verschillende werelden denk ik vooral, wanneer ik het over de ziel van Europa heb. Europa’s ziel is het resultaat van onze subjectieve ervaringen, onze verbeeldingskracht en onze overtuigingen. Ze is een brug tussen werelden, die daardoor tot één doorleefde wereld worden. Alleen wanneer Europa meer betekent dan een nuttig samenwerkingsverband kunnen we, nieuwsgierig en open, tussen al die werelden heen en weer bewegen. Alleen wanneer we de moed opbrengen om elkaar te vertrouwen, kan er zoiets als een Europese gevoelswereld ontstaan, een Europees bewustzijn, dat we overigens steeds opnieuw zullen moeten (uit)vinden.

Pro-Europese politici en economen benadrukken tegenwoordig graag, dat we in Europa op elkaar aangewezen zijn, dat er sprake is van lotsverbondenheid. En hoewel dit zeker in tijden van crisis niet onwaar is, betwijfel ik of je hiermee aan burgers het vertrouwen en de motivatie geeft om Europa te steunen. Het woord ‘lotsverbondenheid’ heeft een bittere, fatalistische bijmaak. Het werkt uiteindelijk niet als solide basis voor een Europees bewustzijn, omdat het geen stabiliteit geeft en evenmin bijdraagt aan een Europese identiteit. Een gemeenschap die door het lot met elkaar is verbonden, is in tijden van crisis hooguit een nuttig samenwerkingsverband. Maar alleen als we de mogelijkheid hebben onszelf als Europeanen uit te proberen en te ontwikkelen, kan Europa veel meer zijn dan dat. We moeten onszelf die ruimte dan wel willen en durven geven. Zo denk ik over de Europese ziel, in de trein ergens tussen Praag en Berlijn, onderweg in Europa.

=

Eva van de Rakt
Directeur groene denktank
‘Heinrich Böll Stichting’ in Praag. Uit
het Duits vertaald door Erica Meijers.

In de trein van Praag naar Berlijn

★ Een ontluikende romance kan smeulen of knetteren. Elektriciteit heeft daar ook een handje van. Neem onweer. De opgebouwde spanning zoekt de kortste weg door de lucht en ontlad zich in vonken of licht. Dat gaat gepaard met een bliksemflits. In de liefde is naast de hoogte van de spanning, de sfeer en het moment van belang. De afstand tussen beiden polen doet er minder toe. Als de spanning hoog genoeg is, volgt de rest vanzelf.

Zo ook de Europese eenwording, die begon met de onwaarschijnlijke, maar energieke huwelijksaanzoek van Frankrijk aan Duitsland. "De Franse regering stelt voor de gehele Frans-Duitse productie van kolen en staal te plaatsen onder een gemeenschappelijke Hoge Autoriteit," kirde Robert Schuman, de Franse minister van buitenlandse zaken op 9 mei 1950, "De solidariteit van de productie welke aldus tot stand zal komen, zal tot gevolg hebben, dat een oorlog tussen Frankrijk en Duitsland niet alleen ondenkbaar, doch ook materieel onmogelijk wordt." En Konrad Adenauer, de eerste bondskanselier van West-Duitsland, antwoordde met 'Ja-wohl'.

Het moment was daar, juist omdat de wonden van de zoveelste oorlog op het oude continent nog vers waren. In 1952 ging de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (EGKS) van start. In 1958 volgde verdere economi-

sche integratie door de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG). Eenentwintig lidstaten en vijf grote verdragswijzigingen later, zijn we aanbeland bij de huidige Europese Unie. Zelden heeft de geschiedenis een toekomstvisie zo gelijk gegeven als die van Schuman. Oorlog tussen Frankrijk en Duitsland is inderdaad onvoorstelbaar geworden. Het waren politici – toen nog staatsmannen geheten – die het historische moment na de Tweede Wereldoorlog begrepen en aangrepen. 'Over je schaduw springen', heet dat tegenwoordig.

Maar kolen en staal zijn al lang uit de ziel van Europa verdwenen. Het smeltvuur is gedoofd, de mijnen gesloten. Wie nu kolen zegt, denkt aan klimaatverandering, stoflonen en massawerkloosheid. Wie staal zegt, ziet Indiase multinationals. Kolen en staal zijn van het hart naar de periferie van de economie verschoven. Het huwelijk van de EGKS is in 2002 automatisch ontbonden. De liefde voor het Europese project lijkt ook bekoeld. Europa smeult, maar moet weer knetteren van de energie. De meest hartschietelijke en slimme manier om Europa een *kickstart* te bezorgen is de aanleg van een pan-Europese *supergrid* ten bate van groene

energie. Dit project schept direct nieuwe groene banen en maakt Europa onafhankelijk wat betreft energie en klimaatneutraal. Zie het als de nieuwe huwelijksvoorwaarden.

Een *supergrid* verbindt de Europese lidstaten door middel van een elektriciteitsnetwerk dat loopt van Sicilië in de Middellandse Zee tot de poolcirkel in Zweden. Als de wind gaat liggen op de Noordzee, komt de elektriciteit van enorme zonnecentrales uit Spanje. Als het stevig waait in Nederland, kan elektriciteit goedkoop geleverd worden aan de Finnen. Door een *supergrid* kan de energie altijd geleverd worden waar de vraag en dus de opbrengst het hoogst is – in héél Europa. Dat is handig, want de opbrengst van duurzame elektriciteit, met name van zon en wind, zijn nauwelijks voorspelbaar.

Klinkt het als fantasie, zo'n *supergrid*? Sla *The Battle of the Grids* er op na. In dit in opdracht door *Greenpeace* geschreven rapport uit 2011 blijkt dat in 2030 alle lidstaten van de EU onderling verbonden kunnen worden met een investering van 100 miljard euro (plus nog eens 74 miljard tot 2050 om het karwei helemaal af te maken). Volgens dit onderzoek kan Europa in 2050 energie-onafhankelijk, klimaatneutraal én

elektrisch geïntegreerd zijn.

Het kán – maar de vonk moet weer overslaan. En daarvoor is zoals gezegd een hoge spanning en een goede sfeer noodzakelijk. Dankzij Merkels *Atomausstieg* (Duitsland sluit alsnog vroegtijdig al haar kerncentrales) en het Duitse energieoverschot (op een zonnige dag produceert Duitsland inmiddels 20.000 gigawatt door zonnepanelen) is een groen *supergrid* voor Duitsland handig voor de import en export van elektriciteit. Hollande denkt dat alleen investeringen en groei de huidige eurocrisis kunnen bezweren – en ook hier passen investeringen in een *supergrid* naadloos. De noodzakelijke spanning lijkt zich op te bouwen.

De *supergrid* is een elegante oplossing en een inspirerend Europees project voor de eenentwintigste eeuw, zoals de EGKS het juiste idee was na de Tweede Wereldoorlog – het komt nu aan op een goede sfeer. Hollande zal op zijn knieën moeten en om Merkels hand dingen. De Europese Gemeenschap voor Groene Stroom kan tot stand komen als de vonk tussen Merkel en Hollande overslaat.

=
Pepijn Vloemans
Medewerker Bureau de Helling

De vonk tussen Merkel en Hollande

Trekhaak Gezocht!

Theatermaker Tjerk Ridder lifte met een caravan – zonder auto –, zijn gitaar, teckel Dachs en journalist Peter Bijl van Utrecht naar Istanbul onder het motto: je hebt anderen nodig om verder te komen.' Het werd een Europees onderzoek naar gastvrijheid en welwillendheid. De mensen die hem hielpen schreven het stappenplan naar hun droom in de caravan voor hem op en kregen dat in een conservenblik mee naar huis.

Trekhaak Gezocht! werd een boek/dvd en een multimedia theatervoorstelling. Zie www.trekhaakgezocht.nl

★ Volgens sommige linguïsten heeft het woord 'Europa' een semitische oorsprong, zoals het Akkadische *erebu*, wat zonsondergang betekent; aangezien de zon inderdaad ondergaat in het westen. Het *Avondland*, een vergelijkbare term, wordt soms ook gebruikt om Europa te beschrijven, alhoewel het woord een beruchte reputatie heeft verkregen sinds Oswald Spengler's dystopische boek *Der Untergang des Abendlandes*.

In een ver verleden, toen Europa Europa nog niet was, werd in het zuiden van ons werelddeel de term 'Europa' ontwikkeld. Daar ontstond de Griekse legende van de Feniciaanse prinses Europa, die Zeus meenam naar Kreta, en tegen 500 voor Christus raakte 'Europa' ook bekend in het midden en noorden van Griekenland, en vervolgens nog verder noordelijk. Het Romeinse Rijk, bakermat van de Europese beschaving, had geen ideeën over het Europese continent. Het was *Roma* of *Imperium Romanum*, en daarna pas de rest. Zelf kom ik uit het barbaarse Noorden, het land dat later bekend zou worden door zijn

plunderende Vikingen (alhoewel handel zeker een belangrijkere activiteit was voor de oude Noorse samenleving), uit een land met een naam die verwijst naar het Noordelijke Pad – *norð vegr* – Noorwegen. Zelfs vandaag spreken we bij ons nog over Europa als over 'het continent'. Maar uiteindelijk werd de term, en daarmee de idee 'Europa' overal verspreid en vandaag weten we niet beter, dan dat we in Europa leven. Ook ik ben een Europeaan:

Het is onmogelijk over de Noorse geschiedenis spreken zonder ook over de geschiedenis van Europa te spreken. Ze zijn verbonden.

Maar inmiddels heeft Europa ook een andere betekenis gekregen: die van de Europese Unie. En hoewel Noorwegen deel uitmaakt van de Schengen-overeenkomst, de Europese Economische Unie en nog een groot aantal andere afspraken, is het geen lid van de Unie. De Noren staan aan de zijlijn, en volgens recente

onderzoeken wil een merendeel dat zo houden. Waarom? Nationalistische sentimenten spelen een rol, natuurlijk, maar de oppositie tegen het lidmaatschap is vooral sinds het uitbreken van de financiële crisis gegroeid. Met een op olie gebaseerde economie – dusdanig dat de welvaart in gevaar zou komen zonder petroleum – staat Noorwegen stevig op eigen benen. Alhoewel veel Noren links stemmen, reiken de gevoelens van solidariteit niet tot aan Griekenland, de origine van Europa. In feite is de oppositie tegen de Europese Unie het grootst aan de linkerkant. Voor links is de Unie een neoliberaal project. De enige politieke partij die volmondig voor de toetreding van Noorwegen tot de Europese Unie is, is opmerkelijk genoeg de Conservatieve partij, zusterpartij van de Britse Tories.

Ondanks alle terechte kritiek op de Unie voel ik me een Europeaan. Waarom? Uiteindelijk gaat het om een gevoel van

samenhorigheid: ik voel me thuis in Europa. Zelfs wanneer ik thuis ben, op het Noorse platteland en uitkijk op een erg Noors fjord, omgeven door Noorse bergen, voel ik me Europeaan. Europa is een emotie, elegant samengevat door de Zweedse zanger Jan Hammarlund in zijn lied *Jag vil leva i Europa* (Ik wil leven in Europa) tijdens het koudste moment van de Koude Oorlog: *Jag vill leva i Europa, jag vill älska och sjunga här. Jag vill skratta och gråta och dansa. Jag är yr och förlorad och kär. När jag tänker på hela Europa. Och på oss som hör hemma här.* En ik kan niet anders dan het nazingen: Ik wil leven in Europa, ik wil liefhebben en zingen hier. Ik ben euforisch, verloren en verliefd. Als ik denk aan heel Europa. En aan ons, die hier thuishoren.

=

Oyvind Strømme

Journalist, vertaler en schrijver

Jag vil leva i Europa

Op zoek naar het menselijke gezicht van Europa reisde fotograaf Bruno van den Elshout voor zijn project *Us Europeans* een jaar door de 27 lidstaten van de Europese Unie. Hij bezocht meer dan 200 Europese steden, interviewde 2 700 jongeren en schreef 365 artikelen over het Europese leven van alledag. Na afloop stelde hij het boek *Crossroad Europe* samen en concludeerde hij dat alleen wederzijds inlevingsvermogen en solidariteit een uitweg uit de Europese crisis kunnen bieden. Zie www.useuropeans.com

Kasia (27, Pools):

"Ik weet nog hoe ik me vroeger verstopte als president Jaruzelski op TV kwam. Hij had een enge bril en een angstaanjagend gezicht."

Constantinos (24, Cypriotisch): "Hoewel het inmiddels mogelijk is om het bezette deel van Cyprus te bezoeken, doe ik dat niet zo lang ik aan de grens een paspoort moet laten zien. Dan zou ik de bezetting erkennen en dat doe ik niet."

★ Het is een veelgehoorde uitspraak dat je Europa eerst achter je moet laten om je Europeaan te voelen, net zoals de ware aard van 'de Nederlander' aan de Spaanse Costa pas tot volle wasdom komt.

Een soortgelijke ervaring had ik in 2008 tijdens mijn eerste verblijf in Sint-Petersburg, die majestueuze stad aan de grens van Europa: uiterlijk zo familiair, maar tegelijkertijd zo ongrijpbaar. Op de laatste dag van mijn bezoek zwierf ik over de eindeloze Nevskipropekt toen het begon te regenen. De Kazankathedraal bood een goede plek om te schuilen, al voel ik me als atheïst nooit zo op mijn gemak in Russisch orthodoxe kerken. Als vrouw zonder hoofdbedekking val je direct op als buitenstaander. Nederig schuifde ik voort langs de zijmuren van de kerk, tot ik bemerkte dat er een dienst gaande was. Nu heb ik in Europese kerken verscheidene misvieringen bijgewoond, maar nooit heeft er één zoveel indruk op me gemaakt als die ene in de Kazankathedraal.

Het schouwspel bestond uit een

grote groep Russische vrouwen die prachtig stond te zingen, terwijl ze in een met wierook gevulde ruimte in de rij stonden om een icoon te kussen. Was het 'de Russische ziel' die zich hier aan mij openbaarde? Ook al begreep ik de woorden die ze zongen niet, mijn hart verstond ze wel: tonen van lijdzaamheid, een klaagzang. Het gemeenschappelijke leed dat op hun schouders drukt en de kracht om het te dragen. Of zoals Gogol het zo treffend verwoordde in zijn *Dode Zielen*: "Hoe komt het dat jouw droevig lied dat van zee tot zee heel je wijde ruimte door wordt gedragen, mij onophoudelijk schallend in de oren klinkt? Wat ligt erin verborgen, wat verschuilt zich in dat lied? Wat is het dat mij roept, wat snikt daar zo, wat grijpt mijn hart zo aan? Wat voor klanken zijn het die mij zo smartelijk kussen, die tot diep in mijn ziel doordringen, en zich weven om mijn hart? Rusland?"

Dat gevoel van een collectieve

last was nieuw voor mij. Opgegroeid in een onbezorgd West-Europa waar iedere dag mooier was dan de vorige, leek alles in het leven haalbaar, zolang je maar je best deed. Maar nu, als ik spreek met getalenteerde studenten uit Spanje die hier komen studeren omdat er in Zuid-Europa geen enkel perspectief voor ze bestaat, lijkt die Europese droom te vervagen. En terwijl het individu in Rusland steeds krachtiger optreedt – getuige de politieke demonstraties – kijkt het individu in Europa somber voor zich uit en vraagt zich af wanneer de donkere wolken die zich boven zijn hoofd hebben samengepakt zullen losbarsten in noodweer. Collectieve zorgen die we tegenwoordig allemaal delen. Het Europese optimisme van voorheen heeft plaatsgemaakt voor Europees pessimisme.

Die dag in de Kazankathedraal, waarop de Russische ziel zich even aan mij openbaarde, lijkt nu – in

retrospectief – een aankondiging te zijn geweest van een transformatie die zich in mijn Europese ziel voltrekt. Niet langer lacht de toekomst mij zorgeloos tegemoet. Integendeel, de zekerheden van weleer wankelen op hun afbrokkelende sokkels. In het verleden hebben de Europeanen bergen weten te verzetten. Waar is die daadkracht gebleven? Wat mij beangstigt, is de oorverdovende ideologische stilte anno 2012, waarin de vertolkers van angst en ressentiment een breed uitgemeten podium krijgen, terwijl de overige politici niet boven hun dagelijkse beslommeringen uit weten te stijgen. Het is aan alle Europeanen met een groen hart om te verkondigen dat een collectief probleem om een duurzame oplossing vraagt op Europees niveau. En om bezieling!

=

Ingeborg Visscher

Student geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam

Deze tekst werd al eerder gepubliceerd op www.bureaudehelling.nl. Daar zijn over het thema 'De ziel van Europa' nog veel meer bijdragen te vinden.

Europese zielen

Peter (26, Deens):
 “Er is veel middelmatigheid en saaiheid in Denemarken. Denen zijn niet extreem gelukkig, ze zijn vooral snel tevreden.”

Leif (28, Duits):
 “Duitsers plannen liever dan dat ze improviseren. Als ik bij mijn ouders langsga zonder eerst te bellen, weet ik dat ze zich ongemakkelijk voelen.”

★ Bij het woord ‘Europa’ denken velen aan Griekenland en vooral aan de Griekse mythologie. Voor een niet-nationalistische Griek is het een ironische en misschien zelfs dubieuze onderneming om een paar duizend jaar terug te gaan in de tijd, naar de ‘bakermat van de democratie’ en vervolgens de lofzang te zingen op wat die democratie ons heeft geschonken.

De ultieme ironie van Europa is dat ze begon als een mythe over seksueel verlangen en goddelijke ontvoering en dat ze – verrassend genoeg – voor velen in de wereld nog steeds een symbool is van macht en verlangen.

Al sinds de antieke oudheid staat Europa voor een ruimte met land en zee met wisselende geografische grenzen. Ook de binnengrenzen hebben de neiging van tijd tot tijd te verschuiven als gevolg van machtsuitoefening en recent ook als gevolg van het verlangen om te leren van fouten in het verleden. Europa heeft zich verbonden aan vrede, begrip, solidariteit en een hele waaier aan waarden die de pretentie hebben om ‘het leven’ in het hart van de Europese belangen en dromen te plaatsen.

Ik heb in het verleden tien jaar in Nederland, Ethiopië en de Verenigde Staten gewoond. Ik voelde me voor het eerst echt Europeaan toen ik in de ‘Nieuwe Wereld’ terecht kwam. Engels als communicatiemiddel bleek goed te werken en ook bij de (althans oorspronkelijk) multiraciale en multi-etnische ambiance voelde ik me prettig. Het grote verschil zat hem in de mentaliteit van de gemiddelde ‘Joe on the street’: er was sprake van een ander historisch besef (of een gebrek daaraan),

maar vooral van een onheilspellend verschil tussen enerzijds de naïeve, jonge, optimistische en energieke Amerikaan die geen vragen stelt en anderzijds de tamelijk zwaar op de hand zijnde, oude en wijze Europeaan die niet kan ophouden met het stellen van vragen en het bedenken van nieuwe vragen.

Europeaan zijn en/of worden is niet gebaseerd op een gezamenlijk verleden van lijden, zoals het geval is voor veel Afrikanen, noch op een als voorbeschikt ervaren ijver om ‘goed te doen’ zoals voor veel Amerikanen geldt. Europa is een mozaïek van voormalige vijanden, van wie de meeste zich steeds meer bewust worden van hun historische ondoelmatigheden, tekortkomingen en doodlopende wegen. Europa is de enige geografische ruimte op onze planeet waar de cruciale filosofische vraag naar de verhouding tussen individu en gemeenschap nog altijd geen definitief antwoord gekregen heeft. Vandaag de dag wordt bij de definitie van onze identiteit eindelijk rekening gehouden met de dynamische interactie tussen individu en gemeenschap.

Wellicht is geweld nog altijd de ‘vroedvrouw van de geschiedenis’, zoals Friedrich Engels zei, maar in Europa weten we inmiddels dat een vroedvrouw onder bepaalde omstandigheden ook moeder én kind kan doden. En hoewel Europeanen nog altijd geweld gebruiken, zowel in hun privélevens als op nationaal en internationaal niveau, zijn we het er allemaal over eens dat dit moreel onjuist is. We hebben de neiging te beweren dat we door omstandigheden tot geweld worden gedwongen, maar

steeds meer Europeanen zijn zich ervan bewust dat we die omstandigheden zelf creëren. Ons handelen wordt niet bepaald door een ‘goddelijke hand’ of demiurg.

Daarom moet Europa de principes die het zelf enkele decennia geleden formuleerde, voortvarender in de praktijk brengen. Op dezelfde manier waarop Odysseus zijn oren dichtstopte voor het verleidelijke gezang van de Sirenen, moeten wij Europeanen ons doof houden voor politieke voorstellen die ons en onze vertegenwoordigers afleiden van onze oorspronkelijke uitgangspunten. Die idealen maken van grenzen vervagende lijnen op de stukjes papier die we landkaarten noemen. We moeten solidariteit vertalen in dagelijkse handelingen en haar niet reduceren tot biljoenenleningen, verleend via bankiers die er winst mee maken. Solidariteit moet worden opgevat als een principieel *commitment* die het leven beschermt en waardigheid respecteert.

Historisch bekeken is Europa nooit een gesloten fort geweest. Integendeel, sinds de tijd van de oude Griekse kolonies rond de Middellandse en Zwarte zee, de roemruchte zeeavonturen van de Vikingen, de continue stroom nieuwkomers zoals Germaanse stammen, Slaven en Turken, sinds het Romeinse *Mare Nostrum* en meer recent sinds de meedogenloze koloniale verovering van een aantal moderne Europese staten, is Europa steeds uitgedijd, heeft het bevolkingsgroepen geëxporteerd, heeft het zich welvaart toegeëigend en heeft het verschillende keren geflirt met de gedachte van de wereldheerschappij. De oproep om

een Europees fort te bouwen zou als een misplaatste grap klinken, wanneer het niet een toename van het lijden van vele mensen met zich mee zou brengen. Volgens sommigen brengen immigranten die naar Europa komen eenvoudigweg een tegenbezoek, nadat Europeanen in het verleden hun landen ‘bezochten’. Zolang Europa doorgaat ‘terrorisme te bestrijden’ met grof geweld, zonder iets te doen aan de oorzaken van armoede en gebrek in de ontwikkelingslanden, moet men zich niet verbazen dat Europa steeds weer met grote groepen immigranten wordt geconfronteerd. Om een lang verhaal kort te maken: wanneer we de vicieuze cirkel van macht en overheersing willen doorbreken, zullen we onze historische ervaringen moeten verwerken en beginnen onze hoogstaande waarden in de praktijk te brengen.

Het Europa waar ik trots op ben is de geografische ruimte Europa waar men niet bang is om de werkelijkheid onder ogen te zien en de confrontatie aan te gaan met bestaande modellen en paradigma’s, waar men duizendjarige ervaringen om weet te zetten in positieve actie voor onze planeet. Het Europa van mijn hart en ziel zou zichzelf moeten beschouwen als een ‘ecolocomotief’ van vrede en sociale gerechtigheid voor zowel Europeanen als niet-Europeanen.

=
 Kostas Loukeris
 President van het Groene Instituut voor onderzoek en documentatie in Griekenland
Uit het Engels vertaald door Erica Meijers

Europeaan zijn en Europeaan worden

★ Een scholier kijkt uit het raam van zijn klaslokaal, de zon schijnt, er is geen wolkje aan de hemel. Hij zucht diep. “Wat een prachtige dag. Het zou vandaag kunnen zijn.” Hij kijkt nog eens en verzucht weer: “Het zou vandaag kunnen zijn.” Zijn leraar hoort hem en vraagt: “Wat zou vandaag kunnen zijn?” De jongen antwoordt: “Vandaag zou de dag kunnen zijn dat het communisme aan zijn einde komt, want mijn vader zegt: ‘Het zal een prachtige dag zijn wanneer het communisme aan zijn einde komt’.”

Deze grap hoorde ik van een Slowaakse collega. Het was vrijdagavond in Yerevan. We zaten aan tafel met ambassadeurs en parlementariërs. Allemaal aanwezig in Armenië om de verkiezingen waar te nemen. Er was een Spaanse wier ouders de burgeroorlog meemaakten, een Let die opgroeide achter het IJzeren Gordijn, een Hongaar met familie in Oostenrijk, een Oost-Duitsers, twee Nederlanders van ‘na de oorlog’ en de Slowaak, die soms nog spreekt van Tsjecho-Slowakije. Het was een plechtige avond. Twintig jaar onafhankelijkheid van Armenië liet ons mijmeren over de lotgevallen van de vrijheid in de eigen geschiedenis. En ieders geschiedenis bleek weer verbonden met die van de anderen. De ziel van Europa zat aan tafel die avond.

Vaak overvalt je een historische sensatie bij dit soort gesprekken, of als je op de Engelenburch in Rome staat, of op het slagveld van Verdun. Ik ben er enorm gevoelig voor. Maar de ziel van Europa kan niet alleen bestaan uit een gedeeld verleden van wisselende vijandschappen. Dat we inmiddels uit de loopgraven gestapt zijn en gezamenlijke lessen getrokken hebben uit een verleden vol moordpartijen, dat hoort er ook

bij. Mensenrechten, tolerantie voor minderheden, vrijwillige integratie in plaats van verovering, ze gelden inmiddels als Europese waarden.

De vraag naar de ziel van Europa is typisch Duits, zou Luuk van Middelaar vermoedelijk zeggen. In zijn boek *De Passage naar Europa* (2009) onderscheidt hij drie methoden om het Europees ‘wij-gevoel’ te versterken. De Duitse, romantische methode probeert een gemeenschappelijke culturele en historische identiteit te smeden. Het benoemen van ‘Europese waarden’ past daarin. De Romeinse methode is prozaïscher: brood en spelen. We voelen ons meer Europeaan naarmate we meer voordeel hebben van de Europese samenwerking. De Griekse methode tenslotte beoogt de democratische participatie van burgers te vergroten: hoe meer zeggenschap we hebben, hoe meer we Europese besluiten als ‘onze zaak’ ervaren.

Met de Duitse methode alleen reedt Europa het niet, zo vrees ik. De Europese waarden staan onder druk. Zo heeft het idee postgevat dat de bescherming van mensenrechten elitair en achterhaald is. De VVD zet vraagtekens bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. De Britse regering riep onlangs de lidstaten van de Raad van Europa bijeen in Brighton om te discussiëren over de inperking van de bevoegdheden van dat Hof. Ze kreeg goeddeels nul op rekest, dat dan weer wel.

Als conservatieve en populistische politici over vrijheid spreken, dan gaat het steeds vaker om de vrijheid van het collectief, van de natiestaat. De vrijheid van het individu is daar-

aan ondergeschikt – dat geldt in elk geval voor het afwijkende individu. Omdat Europese mensenrechten eenieder bescherming bieden – ook de vreemdeling, de dissident en de delinquent – kan Europa als bedreiger van de vrijheid worden weggezet.

Conservatieven en populistten grijpen vaak terug op een glorieus nationaal verleden. Ook al heeft dat feitelijk maar kort bestaan. Er staat een boekje in mijn kast uit 1988, het eerste jaar van mijn geschiedenisstudie: *De Eenwording van Nederland* door Hans Knippenberg en Ben de Pater. Ik herinner me een hoofdstuk over het gelijkstellen van de klokken. Lang had iedere stad zijn eigen tijd. In de negentiende eeuw pleitten uitbaters van diligence-diensten voor een standaard Nederlandse tijd, om hun dienstregelingen eenduidiger te maken. Pas in 1909, onder druk van spoorbedrijven, kwam er één Nederlandse tijd. Een handige vernieuwing, die Nederland ook tot een hechter land maakte.

Van Middelaar zou de eenheids-tijd scharen onder de Romeinse methode voor het creëren van een wij-gevoel. We groeien tezamen vanwege het praktische voordeel. En zoals het voor Nederlanders inmiddels vanzelf spreekt dat Den Haag besloot hoe laat het is, zo vinden Europeanen het straks wellicht vanzelfsprekend dat Brussel beslist hoeveel onze euro waard is. Maar voorlopig is dat noch vanzelfsprekend, noch werkelijkheid. Het zwaartepunt van de besluitvorming over economisch beleid ligt in de nationale hoofdsteden. Groeiende verschillen in concurrentievermogen en lichtzinnige markten hebben de euro in een crisis

gestort, die eindeloos voortduurt vanwege onenigheid tussen regeringen. De machtigste regering, die in Berlijn, blokkeert elk reddings- en investeringsplan dat ook maar het geringste risico van geldontwaarding met zich meebrengt, vanwege het Duitse inflatietrauma uit het Interbellum.

In deze situatie is het veelgevraagd van burgers om de voordelen van de Europese integratie te blijven zien en het gezag van ‘Brussel’ te accepteren. Bij tegenslag bijt de Romeinse methode in haar eigen staart. De keizer die geen brood en spelen meer kan bieden, riskeert de volkswoede.

Een andere keizer kiezen, dat zou een elegante oplossing zijn. Zeg maar de president van Europa. Laat hem of haar niet door tachtig miljoen Duitsers gekozen worden, maar door vijfhonderd miljoen Europeanen, uit de lijsttrekkers voor het Europees Parlement. Volgens de Griekse methode worden we dan allemaal medeverantwoordelijk voor de keuze tussen bezuinigen en investeren, tussen straf en solidariteit. We kunnen wat minder makkelijk de schuld afschuiven op frivole Zuid-Europeanen of starre Duitsers.

Een president met een kiezers-mandaat, met voldoende gezag om knopen door te hakken, dat is wat Brussel in crisistijd zo node mist. Democratie is lastig en tijdrovend, maar verschaft ook legitimiteit. Een bezielde Europa, kortom, zal én Duits én Romeins en Grieks moeten zijn.

=

Judith Sargentini

Aanvoerder van de GroenLinks-delegatie in het Europees Parlement

Een andere keizer

Jonmar van Vlijmen (Office for New Europeanism) reisde met zijn mobiele kantoor 'Office O.N.E.' door Europa, en hij mensen vroeg naar de betekenis van Europa. Office O.N.E. is een vorm van pop up democratie, waarin nieuwe symbolen voor Europa ontstaan, met ondermeer een Europese vlag, Europese munten en een nieuwe Europese president. Hij wil zo de transnationale dialoog bevorderen. Rechts een collage: Herman van Rompuy versus de Leviathan uit 1651. Zie www.jonmarvanvlijmen.com

★ De Duitse dichter Novalis (1772-1801) kon met Europa nog zijn stoutste romantische dromen verbinden. In zijn *Die Christenheit oder Europa* (1799) vestigt hij zijn hoop op een Europa dat ruimte biedt aan een humaniteit waarin allen gelijkelijk worden beziel door een geest van liefde.

Hij koestert die hoop omdat in Europa de herinnering leeft aan het Grote Verhaal dat de liefde de hemel in prijs opdat die op aarde verwerkelijkt wordt. Novalis denkt daarbij aan de Middeleeuwen toen de droom van die hemel op aarde tot op zekere hoogte werkelijkheid geworden was. Vandaar dat hij zeggen kon: christenheid (dat is dat Grote Verhaal) of Europa. Want hij zei met beide woorden in de grond van de zaak hetzelfde: de christenheid was Europees, Europa was christelijk. Toch romantiseert Novalis dat 'christelijke Europa' van wel eer niet: "Nog was de mensheid voor dat heerlijke rijk [van de liefde] niet rijp, niet ontwikkeld genoeg." Zijn romantiek denkt vooruit, aan een tijd die komen gaat, ja al bezig is te komen: "de nieuwe tijd waarin staten omvergeworpen worden." Het is de tijd van de Franse revolutie die romantici als Novalis met geestdrift vervulde. Maar zijn utopie reikt verder dan een nieuwe staat die voor je het weet weer de

trekken vertoont van het 'ancien régime'. En hij richt zich tegen een moderniteit die "rusteloos bezig is de natuur, de aardbodem, de mensenzien en de wetenschap van alle poëzie te zuiveren, – elk spoor van wat heilig is uit te delgen, het aandenken aan verheffende gebeurtenissen en mensen door sarcasmen te vergallen en de wereld van alle opsmuk te ontdoen." De oplossing ligt voor hem in de religie: "Alleen de religie kan Europa weer opwekken en de volken zekerheid geven, en de christenheid in nieuwe heerlijkheid zichtbaar op aarde in haar oude, vredeachtend ambt installeren." Dat zet de verlichte mens van nu, gewend religie te identificeren met fundamentalisme, en fundamentalisme met terreur, op het verkeerde been. Hij kan zich niet meer voorstellen wat voor Novalis het hoogst denkbare was: religie als utopische impuls, als de verwoording van het hoopvolle 'nog niet' van wat komen gaat – als wij erin durven geloven.

Hoever is deze utopie van Europa weggeraakt van het reëel bestaande Europa anno 2012! Dat is het Europa dat de mensen tegenkomen

als een onverbiddelijk nee tegen alles wat in de neoliberale kraam niet te pas komt. Het Europa van de boekhouders, van de bezuinigingdrift, van de onderdanigheid aan wat heet 'de financiële markten', die opereren als de goden van deze tijd: wij moeten erin geloven, hun vertrouwen winnen, ze geruststellen – anders zeggen zij van hun kant het vertrouwen op en dat betekent, zeggen de politici, rampspoed. In dit Europa heerst de religie van het kapitalisme, gebaseerd op schulden die niet worden kwijtinggescholden (Walter Benjamin). Het is het Europa van de anti-utopie: de toekomst bestaat louter in meer van hetzelfde, een grenzeloos voortgroeien omdat alleen zo de wereld draaiende gehouden wordt – tot heel het raderwerk stilstaat omdat de wereld die groei niet meer verdragen kan. Deze anti-utopie kent geen 'nog niet', het 'nog niet' van een Europa dat zijn grenzen kent en zodoende de ruimte creëert waarin mensen niet langer onderworpen zijn aan de logica van het eigenbelang en de eeuwigdurende concurrentieslag.

Nu zijn er ook politici die dit fantasieloze Europa te weinig is. Al

is het alleen al omdat zo'n Europa nooit populair zal worden en bij gebrek aan draagvlak eenvoudig vraagt om een eurosceptisch populisme. Delors stelde al lang geleden vast: Europa heeft een ziel nodig. Wat Europa mist is een Groot Verhaal. Zou een geactualiseerde versie van Novalis' *Die Christenheit oder Europa* een optie zijn? Een droomfantasie van een toekomstig Europa in de taal van deze tijd? Een rehabilitatie van de poëzie in de politiek? Maar een utopie die hout snijdt kan niet puur poëtisch zijn. Het Grote Verhaal blijft in de lucht hangen als het niet handen en voeten krijgt in een program dat de utopie concreet maakt. Het zal als de ziel van een ontzield Europa snel worden doorzien: een slag in de lucht. Duidelijk moet worden dat het 'nog niet' een breuk betekent met een politiek die niet verder denkt dan 'business as usual'. Dan heeft Europa de kans te worden wat het nooit was: de bakermat van vrijheid, gelijkheid en saamhorigheid.

=

Dick Boer

Theoloog, historicus en emeritus predikant

De utopie van het 'nog-niet'

'Op welk Europees verhaal kunnen we ons beroepen? Op welke nieuwe Europese mythe? Ik heb het antwoord op deze vraag nog niet, moet ik toegeven', aldus Daniel Cohn-Bendit op p. 13 van deze Helling. Ikea weet het allang: Europa staat voor....

**Een beter dagelijks leven
Dat is ons uitgangspunt.**

Eurozine

www.eurozine.com

Netwerk van meer dan 80 kranten, en nog eens zoveel tijdschriften en hun bijbehorende organisaties uit bijna alle Europese landen. Eurozine vertaalt artikelen uit al die publicaties in een van de belangrijkste Europese talen (voornamelijk Engels) om ze voor zoveel mogelijk lezers toegankelijk te maken. De kracht van het netwerk ligt op het gebied van politiek en cultuur. Hier vind je stukken van vrijwel alle belangrijke Europese opiniemakers. De redactie is gevestigd in Wenen, de redacteuren hebben verschillende nationaliteiten.

Multitudes

<http://multitudes.samizdat.net/>

Franstalig kwartaalblad en een website, waar niet alleen de artikelen uit het blad te vinden zijn, maar ook nieuwe stukken. De signatuur is links en groen. Het doel is om de cultuur en het politieke debat in Europa te vernieuwen.

Böll Thema

www.boell.de/publikationen/publikationen-2029.html

Het tijdschrift van de Duitse Heinrich Böll stichting, de aan de Duitse Groenen gelieerde, onafhankelijke denktank, verschijnt drie maal per jaar. Het verschijnt zowel online als in druk en bespreekt alle thema's die in de Duitse en internationale politiek van belang zijn. De Heinrich Böll Stichting heeft kantoren in veel Europese steden. Het hoofdkantoor is gevestigd in Berlijn.

Green European Journal

www.greeneuropean-journal.eu

Online magazine dat wordt uitgegeven door de Green European Foundation, de denktank verbonden aan de Europese Groene Partij. Het blad is in 2012 van start gegaan en verschijnt vier keer per jaar met tussentijdse artikelen en debatten op de website. Het heeft een internationale, in Brussel gestationeerde, redactie en correspondenten in veel Europese landen. Themanummers over groene en linkse politiek in Europa (laatste nummer gaat over de bezuinigingen). Artikelen uit andere landen worden toegankelijk gemaakt door vertaling in het Engels. Op den duur is het de bedoeling dat de artikelen beschikbaar komen in alle officiële Europese talen (Frans, Duits, Engels, Spaans en Pools).

Press Europe

www.presseurop.eu/nl

Actualiteitenwebsite waarvan de redactie gevestigd is in Parijs. De site publiceert dagelijks een selectie artikelen uit meer dan 200 titels van de internationale pers, vertaald in tien talen: Nederlands, Engels, Duits, Frans, Spaans, Roemeens, Italiaans, Portugees, Pools en Tsjechisch. Press Europe wordt financieel ondersteund door de Europese Commissie. De redactie wordt bemand door een team internationale journalisten en geniet volledige redactionele vrijheid.

**Denk groots:
Durf te dromen**

**Ontmoet
elkaar in het
midden**

Als je samen gaat wonen, maak je van twee woningen één. Meestal zullen er dan toch compromissen

voor iedereen

. Wat zou er bijvoorbeeld gebeuren als zes vrienden gaan samenwonen op 40 m²? Dat lijkt vragen om moeilijkheden, maar als iedereen goed samenwerkt, is bijna alles mogelijk.

Onze ontwerpers besteden aandacht aan alles: de buitenkant, de binnenkant en het prijskaartje

360

www.360magazine.nl/

Nieuw tweewekelijks magazine in druk en online, dat nieuws uit het buitenland uit de internationale media voor een Nederlandstalig publiek selecteert en vertaalt. Samenwerkingsverband van o.a. Le Monde, The New York Times, Estado de Sao Paulo, Der Spiegel, Clarin, Komersant, El País, Asharq Al-Awsat, Respekt, China Daily. Overzicht van belangrijkste artikelen over de internationale ontwikkelingen en achtergronden in politiek, economie en maatschappij. Hoofdredacteur is Katrien Gottlieb, de redactie is gevestigd in Amsterdam.

Citizens for Europe

www.citizensforeurope.eu
Netwerk van Europese burgerschapsorganisaties. Het wil stem geven aan de Europese burgers, hen met elkaar in contact brengen en hen helpen zich te organiseren om sterker te staan ten opzichte van de politieke besluitvorming. Website is Frans- en Engelstalig en bestaat sinds 2010.

A soul for Europe

www.asoulforeurope.eu
Organisatie voor de bevordering van cultuur in Europa, gebaseerd op de gedachte dat Europa niet alleen een zaak is van instituties en reguleringen, maar vooral ook een project van onderaf. Men bevordert het debat over de integratie van nationale geschiedenissen en waardensystemen en de interculturele dialoog. Het bestuur bestaat voornamelijk uit leden van het Europese Parlement, de website is Engelstalig.

European Alternatives

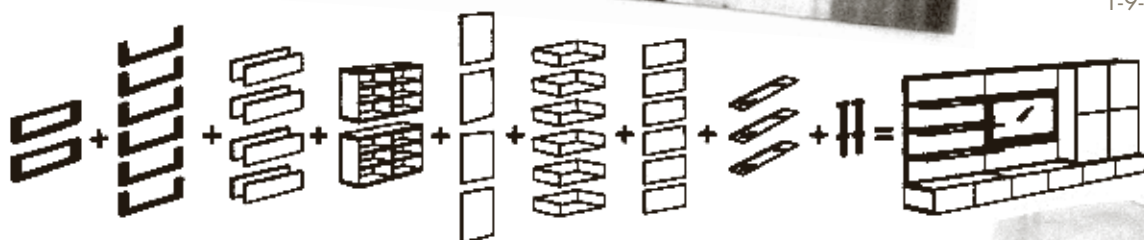
www.euroalter.com
Transnationale organisatie voor de promotie van democratie, gelijkheid en cultuur. Website in het Engels, Frans, Italiaans en Roemeens. Men beschouwt de natiestaat niet langer als een passende politieke vorm voor besluitvorming en bevordert de ontwikkeling van alternatieve vormen van politieke betrokkenheid en politieke actie. Elk jaar wordt het Transeuropa festival georganiseerd, er vindt onderzoek plaats, jeugdprojecten, en allerlei andere activiteiten voor de bevordering van transnationaal burgerschap.

Notre Europe

www.notre-europe.eu/
Engels-Franstalige denktank, opgericht door Jacques Delors in 1996. Wil bijdragen aan de gedachtenvorming over een verenigd Europa door middel van onderzoek, analyse en publiek debat.

En daarom zoeken wij altijd oplossingen die het leven in kleinere ruimtes nog leuker maken.

Iedereen welkom.

Er is altijd plaats voor nog een IKEA® FAMILY lid

Citaten: Eva-Lotta Sjöstedt en haar team, *Ikea-catalogus* 2012, geldig t/m 1-9-2012

Eva-Lotta Sjöstedt
Algemeen Directeur
IKEA Nederland

WIJ DOEN NIET MOEILIK OVER RUILEN.

Soms lopen de dingen niet helemaal volgens plan

Bureau de Helling

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Het is niet makkelijk om tegelijkertijd prijsbewust, kwaliteitsbewust en milieubewust te zijn. Maar het is ons toch gelukt

Hellingpresentatie Gemeengoed

Op 27 april presenteerden De Helling en Bureau de Helling twee publicaties over gemeengoed:

Het lentenummer 2012 en de brochure *Gemeengoed, delen van welvaart*, een vertaling van een door de Duitse Heinrich Böll Stichting uitgebracht boekje. Drie auteurs van de Helling hielden een inleiding voor een goed gevulde zaal, namelijk Tine de Moor, Merijn Oudenampsen en Aetzel Griffioen. Daarna stelde Biba Schoenmakers het broodfonds voor en gaf Marry Mos, fractievoorzitter van GroenLinks in Utrecht, een reactie vanuit de politiek. Het vond plaats op een bijzondere plek. De nieuwe Jutter in Utrecht is een buurthuis in zelfbeheer, dat de principes van het gemeenschappelijk eigendom en beheer zo goed mogelijk in de praktijk brengt. Pastor Titus Schlattmann vertelde er met veel enthousiasme over.

De opkomende beweging rondom het gemeengoed zou voor de politiek wel eens steeds belangrijker zou kunnen worden: de eigen verantwoordelijkheid van burgers staat weer in de belangstelling, maar dan niet met het doel de overheid overal weg te bezuinigen en mensen aan hun lot aan over te laten. De overheid zal het eigen initiatief van burgers moeten bevorderen en faciliteren, bijvoorbeeld met behulp van belastingmaatregelen en juridische ondersteuning. Ook De Helling en Bureau de Helling blijven deze ontwikkelingen volgen.

Beide publicaties zijn te bestellen via www.bureaudehelling.nl

De jaren zestig herinnerd Over gedeelde idealen uit een linkse periode

De jaren zestig spelen nog steeds een belangrijke rol in het publieke debat. Maar hoe is deze periode opgeslagen in het collectieve geheugen? Op deze vraag is Noortje Thijssen op 6 juni gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam. Zij heeft de herinneringen aan de jaren zestig geanalyseerd aan de hand van standpunten die opinie-makers innemen. Daartoe zijn honderden artikelen bestudeerd die tussen 1994 en 2009 zijn verschenen in *De Groene Amsterdammer*, *Vrij Nederland*, *HP/De Tijd* en *Elsevier*.

Het onderzoek laat zien dat er talloze en tegenstrijdige herinneringen aan de jaren zestig bestaan. Maar een meerderheid blijkt de waarden en idealen van toen nog altijd te omarmen. Links heeft het monopolie op dit decennium verloren. Ook rechts is het gaan opnemen voor homo- en vrouwenemancipatie, zeggenschap, geloofsvrijheid en de vrijheid van meningsuiting. Het motief is echter anders. Rechts verdedigt de progressieve waarden vaak niet uit een non-conformistisch ideaal, maar doet dat om andersdenkenden uit te sluiten. Kennelijk hangt het vrijheidsideaal niet vanzelfsprekend samen met het ideaal van tolerantie.

De stijlveranderingen die deze periode met zich meebracht zijn eveneens gemeengoed. Het debat wordt vaak op het scherpst van de snede gevoerd. De babyboomgeneratie is 'zelfvoldaan' en 'hoog moreel', links is 'naïef' en 'mal', en rechts 'te hard' en 'populistisch'. Mogelijk voedt de overeenstemming over het belang van progressieve waarden een verlangen om tegenstellingen in het leven te roepen. Het leveren van kritiek kan immers een manier zijn om onderscheidend te zijn. Eensgezind wordt er gepolariseerd.

Thijssen, N. (2012), *De jaren zestig herinnerd. Over gedeelde idealen uit een linkse periode*, Amsterdam: Vossiuspers UvA – Amsterdam University Press.

Publicaties door het WB sinds maart

Erica Meijers

- 'Het beeldverbod. Hoe word je een vluchteling', gesproken column op het Vreemdlingsfestival op 31 maart; www.nieuwwij.nl 2 april en www.bureaudehelling.nl 3 april.
- 'Gemeengoed als toekomstmodel. Commonscongres in Brussel op 9 maart', bureaudehelling.nl, 19.3.2012.
- 'Gedenk Europees, niet nationaal', *Trouw*, 4 mei.
- 'Kunst geeft samenleving inspiratie', *Trouw* 2 juni.
- 'De ziel van Europa', *De Andere Wereld*, IKONradio, zondag 3 juni 16.55 en www.ikonrtv.nl/daw
- 'Auschwitz en voetbal', idem, 10 juni.

Dick Pels

- 'Bordeel Duitsland', *Sociale Vraagstukken.nl*, 21 maart; Joop.nl, 23 maart; www.bureaudehelling.nl, 26 maart; korte versie *Het Parool*, 22 maart;
- 'Weg met de liberale pooivrijheid!', *Tijdschrift voor sociale vraagstukken* 4, april 2012, 20-22.
- 'Feiten zijn niet heilig. Drie critici over fact free politics', bureaudehelling.nl, 26 maart.
- 'Radicale anarchie in de Hobbitstee. De Transition Towns-beweging als praktische religie', *De Groene Amsterdammer*, 5 april
- 'Het einde van het driestromenland', *Beleid & Maatschappij*, themanr. 10 jaar Fortuyn in de polder, 39/2, 217-18. 'Een marxist in schaapskieren', *Socialisme & Democratie* 5, 40-44.

Pepijn Vloemans

- 'Marshallhulp voor de Nederlandse kok', *NRC Handelsblad*, 3 april nrc.next 4 april.
- 'Politiek bedrijf heeft wat romantiek nodig', *Trouw* 10 april.
- 'Geen ramp, maar een zegen', essay over circulaire economie *NRC.next*, 17 april.

Bureau de Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.bureaudehelling.nl

RAAD VAN ADVIES

Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS

Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Simon Otjes
Gerrit Pas
Noortje Thijssen
Pepijn Vloemans

Net voorbij de Oeral ligt de stad Jekatrinburg. Deze heette onder de communisten Sverdlovsk, naar de man die in deze stad de tsaar en zijn familie liet doodschieten. En ze daarna met zuur liet overgieten en weg-moffelen in een oude mijnschacht, omdat Lenin immers dicteerde dat vertrouwen goed was, maar controle beter. Als je met de trein naar Jekatrinburg gaat moet je nog altijd uitstappen in Sverdlovsk, want de Russische spoorwegen houden niet van veranderingen.

Van dat station is het een klein eindje naar het enige officiële markeringspunt van de grens tussen Azië en Europa, een stenen staaf die fier de hoogte in reikt. Je treft er het ene bruidspaar na het andere dat zich hand in hand laat fotograferen, waarbij de stralende bruid in Europa staat en de bruidegom zich reeds ietwat beschonken in Azië ophoudt. Of precies andersom natuurlijk. Het monument drukt het verlangen uit van de Russen om

Europeaan noch Aziaat te zijn. Laat ons maar Russen zijn zeggen ze, want we kunnen beter lijden dan de Europeanen en we zijn witter dan de Aziaten.

Natuurlijk doet Rusland mee aan Europese voetbalkampioenschappen en het Eurovisiesongfestival. Net als bijvoorbeeld Israël en Azerbeidzjan, ook landen die je veel kunt verwijten, maar niet dat ze Europees aandoen. Maar ondanks deze opgewekt gedeelde cultuur laten Russen de Europese identiteit graag aan zich voorbij gaan. Een mengsel van schaamte en trots staat dat in de weg. Ik vermoed dat het de Turken net als de Berbers en Arabieren in Noord-Afrika ook parten speelt: jaloezie op alles wat werkt in Europa, maar ook afschuw van het gebrek aan levenskunst en rauwe schoonheid. Schaamte dat het in grote delen van het land een zootje is, maar ook trots op de immense ruimte, op de schrijvers en musici, op de weer-

baarheid van elk individu.

Europa is intussen best belangrijk. Om de inwoners van dit reusachtige land te laten weten wie ze zijn. De beleidsplannen over de Russische identiteit zijn nog net een slag debieler dan die over de Nederlandse of Europese identiteit. Hele happen geschiedenis, van foute tsaren tot een paar miljoen Stalindoden, worden telkens weer uit het Russische verhaal over Rusland gewist. Want de leiding wil hier graag een knap plaatje en vindt dat alleen het Westen profiteert van pijnlijke discussies over het verleden. En naast etnische Russen en een handjevol joden en moslims zijn er nog allerlei exotische types 'Rus', dat maakt het ook behoorlijk ingewikkeld om een positief wij-gevoel te hebben. Weten wat je niet bent, is dan een zegen. Vandaar dat je stevast hoort in discussies over de euro of de EU: 'laat Europa zich maar bij Rusland aansluiten'.

=

MENNO HURENKAMP UIT MOSKOU

Europeaan noch Aziaat

Kunst uit de Cariben In de Amersfoortse Kunsthall KAdE is t/m 26 augustus de tentoonstelling 'Who More Sci-Fi Than Us, hedendaagse kunst uit de Cariben' te zien. Europa is altijd over zijn grenzen gegaan. Ook op deze tentoonstelling is dat zichtbaar. De vele Caribische culturen en talen zijn deels te herleiden tot de relaties met de (voormalige) moederlanden: Spanje, Frankrijk, Engeland en Nederland. De worsteling met (Europese) identiteit heeft sporen nagelaten tot ver buiten het continent. Zie www.kunsthalkade.nl

Op deze pagina: Wendell McShine, detail van muurschildering 'Batmen & Bowties'; rechtsonder Leasho Johnson, 'Orange Boy'; boven expositiebeeld met werk van Pepon Osoria. Foto's Peter Cox.

Enige woorden over de ziel

Een ziel heb je nu en dan.
Niemand heeft haar ononderbroken
en voor altijd.
Dagen en dagen,
jaren en jaren
kunnen zonder haar voorbijgaan.

Soms verwijlt ze alleen in het vuur
en de vrees van de kinderjaren
wat langer bij ons.
Soms alleen in de verbazing
dat we oud zijn.
Zelden staat ze ons bij
tijdens slopende bezigheden
als meubels verplaatsen
en koffers tillen
of een weg afleggen op knellende schoenen.

Bij het invullen van formulieren
en het hakken van vlees
heeft ze doorgaans vrij.
Aan een op de duizend gesprekken
neemt ze deel,
maar zelfs dat is niet zeker,
want ze zwijgt liever.

Wanneer ons lichaam begint te lijden en lijden,
verlaat ze stilletjes haar post.
Ze is kieskeurig:
ziet ons liever niet in de massa,
walgt van onze strijd om maar te winnen
en van ons wapengekletter.

Vreugde en verdriet
zijn voor haar geen verschillende gevoelens.
Alleen als die twee zijn verbonden,
Is ze bij ons.

We kunnen op haar rekenen
wanneer we nergens zeker van zijn,
maar alles willen weten.

Wat materiële zaken betreft
houdt ze van de klokken met een slinger
en van spiegels, die vlijtig hun werk doen,
ook wanneer niemand kijkt.

Ze vertelt niet waar ze vandaan komt
en wanneer ze van ons verdwijnt,
maar lijkt zulke vragen beslist te verwachten.

Het ziet ernaar uit
dat net als wij haar
zij ons ook
ergens voor nodig heeft.